

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У
КОЛЕКТИВІ БАЛЬНО-СПОРТИВНОГО ТАНЦЮ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.2312-сп
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Є. В. Чученко

Керівник: доцент кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, доцент,
канд. пед. н. _____ Ю. Р. Мацкевіч

Рецензент: _____

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Чученко Євгену Васильовичу

1. Тема роботи: «Формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю»

керівник роботи Мацкевіч Ю.Р. к. пед. н., доцент

затверджена наказом ЗНУ від «26» вересня 2023 року № 1505-с

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати психологічні й педагогічні аспекти міжособистісних стосунків; розкрити сутність поняття колектив і його вплив на формування міжособистісних стосунків; визначити соціально-психологічні особливості бально-спортивного колективу, які впливають на процес формування міжособистісних стосунків; розробити методіку формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

5. Перелік графічного матеріалу: рисунків – 1, таблиць – 2 з результатами дослідження

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Мацкевіч Ю.Р.		
Розділ 1	Мацкевіч Ю.Р.		
Розділ 2	Мацкевіч Ю.Р.		
Висновки	Мацкевіч Ю.Р.		

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Робота над першим розділом	січень-квітень	виконано
4	Робота над другим розділом	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатку	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент _____ Чученко Є.В.

Керівник роботи _____ Мацкевіч Ю.Р.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер __ __ Апухтіна В. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 84 с., 2 таблиці, 1 рисунок, 86 джерел, 1 додаток.

Об'єкт дослідження: процес формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Предмет дослідження: зміст, форми та методи формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Гіпотеза дослідження: процес формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю проходитиме успішно, якщо неодмінною умовою формування міжособистісних стосунків буде врахування індивідуальних особливостей (фізичних і музично-ритмічних здібностей, акцентуацій характеру й мотивації) кожного вихованця; міжособистісна взаємодія буде здійснюється в умовах спеціально організованої діяльності, у якій прояв дружніх почуттів і інших міжособистісних стосунків (довіра, толерантність, повага стосовно партнерів, висока вимогливість до себе й інших) є ціннісними в даному колективі; учасники колективу бально-спортивного танцю будуть включені у навчальну тренінгову програму, спрямовану на формування міжособистісних стосунків.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати методику роботи педагога-тренера щодо формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Методи дослідження:

- теоретичні методи: аналіз психолого-педагогічної літератури щодо проблеми дослідження, матеріалів і публікацій періодичного науково-методичного характеру, вивчення й аналіз позитивного педагогічного досвіду – для вивчення теоретичних основ досліджуваної проблеми, визначення понятійного апарату дослідження, сутності понять «колектив», «дитячий колектив», «колектив бально-спортивного танцю», соціально-психологічних особливостей бально-спортивного колективу;

- емпіричні методи: анкетування, тестування, спостереження, бесіда для вивчення міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю, розробки програми гармонізації міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю та рекомендацій для тренера танцювального колективу. Емпіричні дані оброблялись методами математичної статистики з подальшим якісним обґрунтуванням й узагальненням.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні й поглибленні знань про специфіку формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю; обґрунтуванні змісту, форм та методів роботи, спрямованих на формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю; виявленні шляхів оптимізації процесу формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Практичне значення роботи полягає у розробці системи роботи тренера бально-спортивного танцювального колективу, спрямованої на подолання труднощів у взаємодії між дітьми та покращення соціально-психологічного клімату в танцювальному колективі. Застосування педагогами-тренерами бально-спортивних танцювальних студій, клубів, шкіл тощо розроблених на основі дослідження психолого-педагогічних рекомендацій сприятиме налагодженню ефективної взаємодії дітей у колективі бально-спортивного танцю, створенню оптимальних умов для розвитку особистості спортсмена, його соціалізації та самореалізації.

Галузь використання: танцювальні колективи різного профілю при закладах загальної середньої освіти, закладах позашкільної освіти, будинках культури, в інших закладах культури.

**МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ, КОЛЕКТИВ, ДИТЯЧИЙ КОЛЕКТИВ,
БАЛЬНО-СПОРТИВНІ ТАНЦІ, ЗГУРТОВАНІСТЬ, СОЦІАЛЬНО-
ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ.**

SUMMARY

Chuchenko Ye. V. Formation of Interpersonal Relationships in the Ballroom Dance Team.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (86 items, 2 of foreign origin), 1 addenda on 1 page. The total volume of the qualification work is 102 pages, of which 84 pages are the main text. There are 2 tables, 1 illustrations.

The research contains a theoretical generalization and experimental study of the problem of the formation of interpersonal relations in the ballroom dance team; determines the socio-psychological features of the ballroom dance team, which affect the process of the formation of interpersonal relations; characterizes the trainer's work system for the formation of interpersonal relationships in the ballroom dance team.

The research purpose: to theoretically substantiate the methodology of the trainer's work on the formation of interpersonal relationships in the ballroom dance team.

The research tasks:

1. To analyze the psychological and pedagogical aspects of interpersonal relations.
2. To reveal the essence of the concept of collective and its influence on the formation of interpersonal relations.
3. To determine the socio-psychological features of the ballroom dance team, which affect the process of forming interpersonal relationships.
4. To develop a method of forming interpersonal relationships in a ballroom dance team.

The research object of the qualifying work is the process of formation of interpersonal relationships in a ballroom dance team.

The research subject is the content, forms and methods of formation of

interpersonal relationships in a ballroom dance team.

The part 1 “Theoretical foundations of the formation of interpersonal relations in the ballroom dance team” considers the essence of the concepts “interpersonal relations”, “collective”, “children's team”, “ballroom dance team”; analyzes the main approaches to the interpretation of the concept of “interpersonal relations”, describes the main characteristics of the children's team and the forms of interaction in it; determines the socio-psychological features of the ball sports team, which affect the process of forming interpersonal relationships; elucidates the positive influence of ballroom dancing classes on the formation of the child's personality, its adaptation, socialization, self-realization, the formation of interpersonal interaction and the system of the child's relations with others and the world as a whole.

The part 2 “Peculiarities of the formation of interpersonal relationships in the dance team during ballroom sports activities” presents the methodology of research and experimental work, the results of the ascertainment stage of the research and experimental work on the formation of interpersonal relationships in the ballroom dance team, the program for harmonizing interpersonal relationships in the ballroom dance team, its purpose, tasks, main principles, content and expected results of the program implementation.

The obtained results can be used by trainers of dance teams of various types in extracurricular education institutions, cultural centers, in other cultural institutions to establish effective interaction of children in the dance team, to improve the socio-psychological climate in the dance team, to create optimal conditions for the development of the child's personality, his socialization and self-realization.

Keywords: interpersonal relations, collective, children's team, ballroom dances, cohesion, socio-psychological climate.

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Розділ 1. Теоретичні основи формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.....	15
1.1. Проблема формування міжособистісних стосунків у психолого-педагогічній літературі.....	15
1.2. Сутність поняття колектив та його ознаки.....	31
1.3. Соціально-психологічні особливості бально-спортивного колективу	50
Розділ 2. Особливості формування міжособистісних стосунків у танцювальному колективі в процесі бально-спортивної діяльності.....	66
2.1. Діагностика міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.....	66
2.2. Система роботи, спрямована на формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю	76
Висновки.....	80
Список використаних джерел.....	93
Додатки.....	102

ВСТУП

Проблема міжособистісних стосунків є міждисциплінарною й розглядається у філософії, соціології, соціальній психології, педагогіці й інших суміжних галузях знань. Сьогодні загально визнано, що ефективність вирішення як глобальних цивілізаційних, так і локальних, зокрема педагогічних, завдань залежить не стільки від індивідуального потенціалу суб'єкта, скільки від його здатності здійснювати спільну діяльність.

Міжособистісні стосунки в педагогіці, з одного боку, розглядаються як умова й спосіб функціонування системи освіти, що забезпечують упорядкованість зв'язків і відносин між її елементами, а з іншого боку – як провідний компонент навчання й виховання.

Спираючись на запити сучасного суспільства, система освіти орієнтована сьогодні на виховання вільної, активної, творчої, відповідальної й толерантної особистості. Загально відомо, що вирішальним періодом у формуванні людини є підлітковий вік, для якого характерні інтенсивний фізичний, інтелектуальний і емоційно-чуттєвий розвиток, і, що особливо важливо, диференціація інтересів на тлі становлення системи життєвих цінностей. У зв'язку із цим, педагогічна наука й практика значну увагу приділяють розширенню виховних можливостей системи освіти, що створює для цього оптимальні умови.

Слід зазначити, що значний, але недостатньо використовуваний педагогічний потенціал мають спортивні бальні танці. Педагогічний потенціал спортивних бальних танців полягає в їхньому позитивному впливі на фізичний, інтелектуальний, моральний, естетичний й соціально-психологічний розвиток підростаючого покоління, на його адаптацію, соціалізацію, самореалізацію.

Специфіка спортивних бальних танців виявляється не лише в інтеграції спортивної, культурної, естетичної і художньої діяльності як сполучення елементів спорту й мистецтва, але й у комплексному підході до виховання особистості й формування творчого культурного середовища, що допомагає

усунути традиційний пріоритет цінностей фізичного розвитку над духовним становленням людини в процесі спортивної діяльності. Танці сприяють розвитку пластики й краси рухів, розвивають індивідуальні здібності дитини, формують адекватну самооцінку, допомагають набути впевненості у власних силах, дають поштовх до постійного саморозвитку й самовдосконалення, а також закладають поведінкові основи міжособистісної взаємодії.

Гармонічна взаємодія людей у спільній діяльності в різних видах спорту має вирішальне значення в досягненні високих результатів на змаганнях. Велику роль відіграють спільні дії партнерів у спортивних танцях. Спортивні танці набувають у нашій країні все більшої популярності, адже це гарне видовище й, одночасно, гостра спортивна боротьба. Природно, що особистість спортсмена-танцюриста формується під впливом цього виду спорту. Відбувається процес самопізнання й самовдосконалення, розвивається воля, упевненість у собі. У момент змагання (конкурсу) чималого значення набуває не лише професійна підготовка танцюриста, але й такі фактори, як емоційна стабільність, уміння управляти собою, взаєморозуміння партнерів у танцювальній парі і у колективі в цілому.

У зв'язку із цим ми вважаємо актуальним і важливим вивчити особливості формування в юних танцюристів взаємин з однолітками у колективі й з партнерами у танцювальній парі. Оскільки міжособистісні стосунки для дитини мають особливу важливість як засіб вироблення навичок соціальної взаємодії, як вид емоційної взаємодії, як важливий канал інформації.

Більшість існуючих досліджень у даній предметній галузі так чи інакше сходяться у визнанні того величезного значення, що має для дитини спілкування з однолітками, тому що воно перебуває в центрі життя дитини, багато в чому визначає всі інші сторони її поведінки й діяльності. В молодшому шкільному віці основою для об'єднання дітей найчастіше є спільна діяльність, а у підлітковому віці, навпаки, привабливість занять і інтереси в основному визначаються можливістю широкого спілкування з однолітками. Відповідно, у процесі спілкування виникають різні міжособистісні проблеми,

які є однією зі складних проблем у психології й соціальній педагогіці.

При вивченні літератури в галузі спортивної психології ми зустріли дослідження про вплив особливостей особистості на спортивні досягнення, про вплив спорту на формування особистості (В. Лисяк, Ю. Мусхаріна, О. Холодний, Ю. Долинний, О. Городецький, Г. Грибан, Р. Ковальчук, В. Вінс, С. Белякова, Н. Олійник, С. Войтенко й ін.). Однак робіт такого плану, що висвітлюють психологічні проблеми в галузі спортивного бального танцю, ми не виявили.

Значний внесок у розвиток спортивного бального танцю внесли праці основоположників сучасної техніки латиноамериканського танцю Д. Бернса, Р. Вермій, У. Лейарда, П. Максвелла, Е. Салберга, у яких відбита роль імпровізації й хореографії в танцювальному мистецтві. Теоретичні й прикладні аспекти вдосконалювання властивостей і якостей особистості в процесі занять хореографією й спортивними танцями розглянуті в роботах О. Бойко, Р. Гриценюк, Н. Сигал, Ю. Александрова, Е. Хоменко, О. Калужної, Н. Нестерчук, М. Мосьпан, В. Ковальчук, І. Соронович, О. Спесивих, І. Харченко та ін. Втім, ці дослідження, в основному, здійснювалися поза зв'язком із заняттями спортом і не мали на меті вивчення питань формування взаємин у колективі в спортивних танцях.

Аналіз стану сучасного танцювального мистецтва дозволив виділити протиріччя у його розвитку:

- між потребами сучасного суспільства у формуванні активної, творчої й толерантної особистості й недостатнім використанням педагогічного потенціалу танцю в практиці шкільної та позашкільної освіти як засобу гармонізації фізичного й духовного розвитку підростаючого покоління;

- між усвідомленням впливу характеру взаємин у спортивно-танцювальному колективі на психологічний клімат у процесі змагальної діяльності й слабкою розробленістю засобів, методів й умов гармонізації взаємин між танцювальними парами.

Таким чином, проблема шляхів і способів формування міжособистісних

стосунків у колективі спортивних бальних танців є актуальною для теорії й практики педагогічної науки, що й визначило тему нашого дослідження: «Формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати методику роботи педагога-тренера щодо формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Об’єкт дослідження – процес формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що процес формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю проходитиме успішно, якщо:

- неодмінною умовою формування міжособистісних стосунків буде врахування індивідуальних особливостей (фізичних і музично-ритмічних здібностей, акцентуацій характеру й мотивації) кожного вихованця;

- міжособистісна взаємодія буде здійснюється в умовах спеціально організованої діяльності, у якій прояв дружніх почуттів і інших міжособистісних стосунків (довіра, толерантність, повага стосовно партнерів, висока вимогливість до себе й інших) є ціннісними в даному колективі;

- учасники колективу бально-спортивного танцю будуть включені у навчальну тренінгову програму, спрямовану на формування міжособистісних стосунків.

Мета, об’єкт, предмет і висунута гіпотеза обумовили такі завдання:

1. Проаналізувати психологічні й педагогічні аспекти міжособистісних стосунків.

2. Розкрити сутність поняття колектив і його вплив на формування міжособистісних стосунків.

3. Визначити соціально-психологічні особливості бально-спортивного

колективу, які впливають на процес формування міжособистісних стосунків.

4. Розробити методику формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Для розв'язання поставлених завдань, перевірки висунутої гіпотези й реалізації мети дослідження нами було використано комплекс теоретичних і емпіричних **методів дослідження**.

- **теоретичні методи:** аналіз психолого-педагогічної літератури щодо проблеми дослідження, матеріалів і публікацій періодичного науково-методичного характеру, вивчення й аналіз позитивного педагогічного досвіду – для вивчення теоретичних основ досліджуваної проблеми, визначення понятійного апарату дослідження, сутності понять «колектив», «дитячий колектив», «колектив бально-спортивного танцю», соціально-психологічних особливостей бально-спортивного колективу;

- **емпіричні методи:** анкетування, тестування, спостереження, бесіда для вивчення міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю, розробки програми гармонізації міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю та рекомендацій для тренера танцювального колективу. Емпіричні дані оброблялись методами математичної статистики з подальшим якісним обґрунтуванням й узагальненням.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні й поглибленні знань про специфіку формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю; обґрунтуванні змісту, форм та методів роботи, спрямованих на формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю; виявленні шляхів оптимізації процесу формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Практичне значення роботи полягає у розробці системи роботи тренера бально-спортивного танцювального колективу, спрямованої на подолання труднощів у взаємодії між дітьми та покращення соціально-психологічного клімату в танцювальному колективі. Застосування педагогами-тренерами бально-спортивних танцювальних студій, клубів, шкіл тощо розроблених на

основі дослідження психолого-педагогічних рекомендацій сприятиме налагодженню ефективної взаємодії дітей у колективі бально-спортивного танцю, створенню оптимальних умов для розвитку особистості спортсмена, його соціалізації та самореалізації.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МІЖСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У ТАНЦЮВАЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ

1.1. Проблема формування міжособистісних стосунків у психолого-педагогічній літературі

На цей час існує велика кількість досліджень в галузі філософії, психології, педагогіки, соціології, присвячених різним аспектам проблеми міжособистісних стосунків.

Аналіз сучасних досліджень [1; 5; 7; 18; 26; 63; 78; 81 та ін.] дає змогу констатувати, що проблема міжособистісних стосунків вивчалась у різних аспектах. В більшості робіт зазначено, що фундаментальне значення у цьому сенсі мають праці Б. Ананьєва, В. Бехтерева, О. Лазурського, В. Мясіщева, в яких висвітлені загальна характеристика, структура і функції міжособистісних стосунків.

Роль і місце міжособистісних стосунків в освітньому процесі досліджували І. Бех, Л. Божович, В. Гриньова, А. Грись, Г. Дегтярьова, М. Євтух, І. Зязюн, С. Карпенчук, І. Кравченко та ін. Класифікація міжособистісних стосунків є предметом вивчення М. Обозова, Р. Грановської та ін. Взаємозв'язки соціальних стосунків із спілкуванням досліджували О. Бодальов, В. Семиченко, Л. Руденко, І. Мельничук, В. Нудель, Д. Баркова та ін. Питання розвитку моральних якостей особистості й культури міжособистісних стосунків досліджувались в роботах Ю. Азарова, А. Алексюка, О. Біди, Г. Васяновича, І. Вахоцької, Є. Головахи, В. Кременя, А. Кузьмінського, І. Підласого, Г. Шевченко та ін.

Основні положення щодо проблеми міжособистісних стосунків в дитячих групах, відображені в працях В. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Л. Божович, де вивчаються взаємні вибори членів групи,

з'ясовуються особливості пізнання й оцінки іншої людини, розглядаються взаємини як результат спілкування і спільної діяльності індивідів.

Перш, ніж розкривати сутність такого аспекту стосунків, як міжособистісні, необхідно проаналізувати саме поняття «стосунки».

В. Теплинська, здійснюючи дефініційний аналіз поняття «міжособистісні стосунки», зазначає, що у психолого-педагогічній літературі поряд з поняттям «стосунки» як синонімічні використовуються поняття «відношення», «відносини», «взаємовідносини (взаємини)». Однак відповідно до норм сучасної української літературної мови є специфіка вживання кожної із вказаних лексем [78].

Так, слово відношення є міждисциплінарним і вживається у значеннях: «відношення арифметичне, геометричне, математичне, граматичне, синтаксичне, причинове, обставинне, рівності, тотожності, еквівалентності, процентне, вартісне».

Термін відносини прийнято застосовувати щодо суспільства, держав, колективу. Зазначене слово може вживатися у наступних сполученнях: відносини дружні, товариські, добрі, добросусідські, ворожі, сімейні, патріархальні, офіційні, ділові, господарські, ринкові, економічні, службові, майнові, товарні, дипломатичні, політичні, правові, міжнародні.

Для позначення особистих зв'язків між людьми або суспільними групами вживається слово стосунки.

Поняття взаємовідносини (взаємини) вживається переважно тоді, коли мова йде про взаємні стосунки між людьми [78].

У «Новому словнику української мови» поняття відносини трактується як «стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь; ставлення, прояв почуттів». У той самий час поняття стосунки трактується як «взаємини, зв'язки, які виникають між людьми в процесі спілкування» [40, 314]. Тобто поняття стосунки, відносини і взаємини виступають, на думку В. Теплинської, як взаємозамінні. Також, за спостереженням авторки, в працях низки мовознавців поняття стосунки тлумачиться через поняття відносини і навпаки. Так,

С. Головащук, Л. Гумецька, С. Єрмоленко, А. Івченко, Л. Ващенко під *стосунками* розуміють відносини, особистісні зв'язки між людьми в процесі спілкування. Натомість І. Білодід, В. Бусел, І. Сахно, М. Сахно, О. Сербенська, В. Яременко трактують поняття стосунки як взаємини, зв'язки, які виникають між людьми в процесі спілкування [78].

В Українському академічному тлумачному словнику стосунки визначаються як зв'язки, взаємини, які виникають між людьми в процесі спілкування [70, 740].

У психології стосунки характеризуються як об'єктивні й суб'єктивні зв'язки, що існують між людьми у соціальних групах. Стосунки є результатом взаємодії людини із середовищем, суб'єктивна сторона відбиття дійсності [16; 30; 60; 82].

П. Горностай і співавтори визначають стосунки як систему зв'язків людини зі світом і іншими людьми, що виступають складовою частиною свідомості й самосвідомості особистості [16, 205].

В соціології стосунки розглядаються як сукупність об'єктивних зв'язків та взаємодій між особами, які належать до певної групи [25]. Стосунки – це засвоєна постійна тенденція певним чином сприймати людей, або ситуації й ставитися до них.

Аналізуючи поняття «стосунки», наведені в словниках педагогічних і психологічних наук, можна сказати, що стосунки – це є зв'язок або система зв'язків людини з дійсністю. Кожне поняття характеризує стосунки, як окрему частину системи стосунків людини.

В. Мясіщев [1], вивчаючи стосунки особистості на основі системного підходу, визначає стосунки як цілісну систему індивідуальних, виборчих, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності, що включає три взаємозалежних компоненти: ставлення людини до людей, до себе, до предметів зовнішнього світу. Стосунки людини, на думку В. Мясіщева, формуються й розвиваються в діяльності й засновані на досвіді й виражаються в його діях, реакціях і переживаннях [1, 21].

Якщо говорити про стосунки, треба мати на увазі суб'єктивний зв'язок, що встановлюється людиною, подією й проявляється в його емоційних реакціях і певній діяльності.

Визначення «міжособистісні» вказує не лише на те, що об'єктом стосунків виступає інша людина, але й на взаємну спрямованість стосунків. Міжособистісні стосунки відрізняються від таких видів як відносини, самовідношення, ставлення до предметів, міжгрупові стосунки.

В. Теплинська звертає увагу на те, що у вітчизняній психології та психології ближнього зарубіжжя проблема міжособистісних стосунків почала досліджуватись порівняно недавно (з кінця 50-х – початку 60-х років ХХ ст.) і міжособистісні стосунки розглядались як вид соціальних стосунків [78].

В роботі авторки знаходимо, що соціальні стосунки – це відносини між групами людей та індивідами, які займають певне положення у суспільстві, мають відповідний статус і соціальні ролі [78]. Такі стосунки мають об'єктивний характер і не залежать від симпатій чи антипатій. Соціальні стосунки будуються на основі певної позиції, яку посідає кожна людина у суспільстві. Тому такі стосунки об'єктивно зумовлені й мають безособистісний характер. Суть соціальних стосунків полягає не у взаємодії конкретних особистостей, а у взаємодії конкретних соціальних ролей.

Специфіка міжособистісних стосунків полягає у тому, що вони формуються під впливом безпосередніх умов життя людей, є емоційно забарвленими і суб'єктивно значущими для особистості», а термін «міжособистісні» вказує на їх взаємну спрямованість [42, 7].

В. Теплинська, досліджуючи проблему міжособистісних стосунків, зазначає, що одними з перших науковців, хто зацікавився проблемою міжособистісних стосунків, був О. Лазурський, який розглянув стосунки людини як структурні компоненти особистості. В. Мясищев продовжив розробку даної проблеми і висунув ідею розуміння суб'єктивних стосунків як «змістового зв'язку» людини з оточуючими світом.

У психолого-педагогічних наукових джерелах знаходимо різні

визначення поняття «міжособистісні стосунки».

Н. Обозов під міжособистісними стосунками розуміє усвідомлені взаємозв'язки між людьми, що об'єктивно переживаються, в основі яких лежать різноманітні емоційні стани і психологічні особливості людей, які взаємодіють [42, 5].

Н. Сайтарлі дає таке визначення: «міжособистісні стосунки – це взаємозв'язки, які суб'єктивно переживаються, об'єктивно проявляються в характері та способах взаємного впливу людей у процесі спільної діяльності та спілкування [64].

У психології під міжособистісними стосунками розуміють «взаємозв'язки між окремими людьми (групами людей), які об'єктивно виявляються в характері і способах взаємних впливів людей один на одного в процесі різних видів спільної діяльності, зокрема спілкування, та суб'єктивно переживаються і оцінюються нами [16; 30; 60; 82].

Г. Васянович трактує міжособистісні стосунки як безпосередні зв'язки й відносини, що складаються в реальному житті між індивідами, емпіричні стосунки людей у їхньому реальному спілкуванні [9, 195].

Л. Лепихова під міжособистісними відносинами розуміє стосунки, що ґрунтуються на взаємній готовності суб'єктів до певного типу неформальної взаємодії і спілкування, супроводжуються почуттям симпатії – антипатії та можуть бути оцінними й дієвими, тобто реалізуватися у взаємодії [27, 71].

Б. Ананьєв трактує міжособистісні стосунки як процес пізнання учасниками спілкування один одного, саморегуляції вчинків людини з урахуванням отриманих знань, перетворення внутрішнього світу [1].

На думку В. Теплинської, таке розуміння феномену міжособистісних стосунків передбачає здійснення рефлексії суб'єктами міжособистісної взаємодії й перетворення свого внутрішнього світу відповідно до здійсненої рефлексивної діяльності. У даному визначенні підкреслюється виняткова роль міжособистісних стосунків у формуванні особистості [78].

Отже, міжособистісні стосунки – це взаємозв'язки між людьми, що

суб'єктивно переживаються та проявляються в характері й способах взаємних впливів людьми один на одного в процесі спільної діяльності й спілкування.

На основі аналізу підходів до визначення поняття «міжособистісні стосунки» В. Теплинська виокремлює низку суттєвих рис даного феномена, а саме, міжособистісні стосунки:

- це взаємозв'язки між людьми;
- реалізуються у взаємодії і спілкуванні;
- носять міжсуб'єктний характер;
- передбачають міжсуб'єктну взаємодію протягом тривалого проміжку часу;
- є емоційно-забарвленими та суб'єктивно значущими для особистості [78].

Міжособистісні стосунки розглядають як складну й динамічну структуру, що ми вчимося будувати ще з раннього дитинства. Уміння створювати міжособистісні стосунки визначає виховання, отримане нами в сім'ї, у дошкільній установі, школі й трудовому колективі. Воно визначає коло наших друзів, знайомих і інших людей, з якими ми будемо міжособистісні стосунки. У дослідженнях О. Лазурського розглядається концепція стосунків особистості, як сукупність теоретичних уявлень, згідно яким психологічне ядро особистості є індивідуально ціннісна система її суб'єктивно-виборчих стосунків до діяльності й представляє собою інтеріорізований досвід взаємин з іншими людьми в умовах соціального оточення. В. Мясіщев відзначає, що система стосунків визначає характер переживань особистості, особливості сприйняття дійсності, характер поведінкових реакцій на зовнішні впливи. Позитивний і негативний досвід міжособистісних стосунків формує систему внутрішніх відносин особистості [1].

Міжособистісні стосунки визначаються соціальними позиціями індивідів, «системою їх сенсоутворення, здатністю до соціально-психологічної рефлексії» [22; 47; 49; 71]. Міжособистісні стосунки обумовлені декількома механізмами взаємовпливу:

- Переконання. Це процес логічного обґрунтування будь-якого судження або умовиводу. Переконання припускає таку зміну свідомості співрозмовника або аудиторії, що створює готовність захищати дану точку зору й діяти відповідно до неї.

- Психічне зараження. Воно здійснюється через сприйняття психічних станів, настроїв, переживань. Діти особливо легко піддаються зараженню, тому що ще не мають твердих життєвих переконань, життєвого досвіду, мають здатність легко пристосовуватися, приймати різні установки.

- Наслідування. Спрямовано на відтворення дитиною зовнішніх рис поведінки, або внутрішньої логіки психічного життя іншої значущої людини.

- Навіювання. Відбувається при довірі до повідомлень мовця й породжує готовність діяти відповідно до привласнених установок. Діти також особливо чутливі до навіювання, тому що вчителі й батьки в їхніх очах мають авторитет, тому знають, як потрібно думати й діяти [22].

У більшості випадків міжособистісні стосунки людей, майже завжди виявляються вплетеними в діяльність і розглядаються як спілкування. Без спілкування людей один з одним не може бути колективної праці, навчання, мистецтва, гри, функціонування засобів масової інформації. Важливою складовою міжособистісних стосунків є також міжособистісна перцепція або міжособистісне сприйняття, що визначається як розуміння й оцінка людини людиною. У порівнянні з оцінюванням неживих предметів міжособистісна перцепція відрізняється більшою упередженістю, тут яскравіше виражене оцінювальне й ціннісне ставлення. Важлива особливість – це сприйняття не лише якостей людини, але й сприйняття її у взаєминах з іншими людьми.

Вивченню міжособистісної перцепції значна увага приділяється в соціології та соціальній психології, що виокремлює такі механізми:

- ідентифікація – розуміння й інтерпретація іншої людини шляхом ототожнення себе з нею;

- рефлексія соціально-психологічна – розуміння іншої людини шляхом міркування за неї;

- емпатія – розуміння іншої людини шляхом емоційного відчуття її переживань;

- стереотипізація – сприйняття й оцінка іншого шляхом поширення на нього характеристик будь-якої соціальної групи [49].

У цей час здійснюються спроби скласти більш універсальні механізми міжособистісної перцепції, однак жодна із психологічних шкіл, що претендує на це, не змогла повністю вирішити дане питання.

Міжособистісні стосунки не лише необхідний компонент діяльності, здійснення якої припускає взаємодію людей, але одночасно обов'язкова умова нормального функціонування спільності людей.

У літературі пропонується різна типологія міжособистісних стосунків.

Так, в навчальній та довідковій літературі [22; 49; 71] серед міжособистісних стосунків виокремлюють:

- 1) офіційні й неофіційні;
- 2) ділові й особисті;
- 3) раціональні й емоційні;
- 4) субординаційні й паритетні.

Офіційними називають стосунки, що виникають між людьми на посадовій основі. Вони фіксуються законом, регулюються положеннями, затвердженими офіційно, що відповідають правилами й нормами. На відміну від них неофіційні стосунки складаються на базі особистих, або приватних, взаємин людей. Для них не існує відповідної юридичної основи, загальноприйнятих законів, твердо встановлених норм.

Ділові стосунки виникають у зв'язку зі спільною роботою або з її приводу, а особисті – як стосунки, що складаються між людьми незалежно від виконуваної роботи.

У раціональних міжособистісних стосунках на перший план виступає знання людей один про одного й об'єктивні оцінки, які їм надають оточуючі. Емоційні стосунки – це, навпроти, оцінки суб'єктивні, засновані на особистому, індивідуальному сприйнятті людини людиною. Такі стосунки

обов'язково супроводжуються позитивними або негативними емоціями; вони далеко не завжди засновані на дійсності, об'єктивній інформації про людину.

Субординаційні стосунки – це стосунки керівництва й підпорядкування, тобто нерівноправні стосунки, у яких одні люди мають більш високий статус (посада) і більші права, ніж інші. Це стосунки між керівником і підлеглими. На противагу цьому паритетні стосунки означають рівноправність між людьми. Такі люди не підкорюються один одному й виступають як незалежні особистості.

Міжособистісні стосунки діляться на первинні (ті, що встановлюються між людьми як самі по собі необхідні) і вторинні (ті, що зароджуються за необхідності допомоги або будь-якої функції, що одна особа виконує стосовно іншої).

М. Обозов пропонує класифікацію міжособистісних стосунків за глибиною залученості особистості у стосунки: стосунки знайомства, приятельські, товариські, дружні, любовні, подружні, родинні й деструктивні. Дана класифікація заснована на декількох критеріях: глибині стосунків, вибірковості й виборі партнерів, функції стосунків. Головним критерієм на його думку, є ступінь, глибина залучення особистості у стосунки, а додаткові критерії - це дистанція між партнерами, тривалість і частота контактів, участь рольових кліше в актах спілкування, норми стосунків, вимоги до умов контакту. За даними М. Обозова, різні види міжособистісних стосунків припускають включення в спілкування тих або інших рівнів характеристик особистості [42].

За формою взаємодії міжособистісні стосунки можуть бути:

- а) психомоторні: здійснення практичних спільних дій;
- б) інтелектуальні: при розв'язанні розумових завдань (прийняття рішень тощо);
- в) перцептивні: при розв'язанні завдань на впізнання й декодування сигналів;
- г) комунікативні: за допомогою мовних функцій і інших засобів

спілкування.

Міжособистісні стосунки розрізняють також за валентністю або знаком: позитивні, індиверентні, негативні.

На підставі запропонованої класифікації можна сказати, що разом з офіційною або формальною структурою спілкування, що відображає раціональний нормативний, обов'язковий бік людських взаємин, у будь-якій соціальній групі завжди є психологічна структура неофіційного або неформального порядку, що формується як система міжособистісних стосунків. Як правило, неформальних структур у групі виникає декілька, наприклад, структури взаємопідтримки, взаємовпливу, популярності, престижу, лідерства й інші. Ознакою гарної організації виробничих груп є перевага офіційної структури над неофіційною. У свою чергу, важливо знати, на яких ціннісних орієнтирах будуються неформальні стосунки у групі [23].

Міжособистісні стосунки в групі можна розглядати в статистиці, у тому вигляді, у якому вони сформувалися на даний момент часу, і в динаміці, тобто в процесі розвитку. У першому випадку аналізуються особливості існуючої системи стосунків, у другому – закони їхнього перетворення й розвитку. Ці два підходи часто існують поряд один з одним, взаємно доповнюють один одного.

Стосунки в групах закономірно змінюються. Спочатку, на вихідному етапі групового розвитку, вони бувають відносно байдужими (люди, що не знають або погано знають один одного, не можуть виразно ставитися один до одного), потім можуть стати конфліктними, а при сприятливих умовах перетворюватися в колективістські.

Міжособистісні стосунки – це вид стосунків особистості, що розкриваються у ставленні до інших людей. Міжособистісні стосунки емоційні за своєю природою. Вони супроводжуються різними переживаннями (симпатіями й антипатіями). Для позначення міжособистісних стосунків у психології використовується термін «взаємовідносини».

У психології взаємовідносини – це зустрічні інтегровані відносини між людьми, які проявляються в групових ефектах співпраці, змагання,

згуртованості, сумісності, дружби, взаємодопомоги; вони також проявляються в якостях особистості, які характеризують психологічні особливості людини (товариськість, привабливість, агресивність, соромливість) [55; 69].

У соціальній психології поняття «взаємовідносини» визначаються, як специфічний вид відносин між людьми, в якому є можливість безпосереднього (або опосередкованого технічними засобами) одночасного або відстроченого відповідного особистісного відношення.

В. Мясіщев визначає взаємовідносини як внутрішнє особистісне підґрунтя взаємодії, а останнє – це реалізація або наслідок та вираження першого.

Таким чином, взаємовідносини, з одного боку, реалізуються і проявляються у процесі спілкування, представляють собою його мотиваційно-потребову основу, з іншого – видозмінюються, розвиваються, формуються в залежності від особливостей його протікання [1].

Міжособистісні стосунки визначають положення людини в групі, колективі. Від того, як вони складаються, залежить емоційне благополуччя, задоволеність або незадоволеність людини в данній спільності. Від них також залежить згуртованість групи, колективу, здатність вирішувати поставлені завдання.

Положення особистості в колективі залежить від різноманітних умов та факторів, які безпосередньо впливають на процес взаємодії між людьми. Проаналізувавши психолого-педагогічні доробки стосовно проблематики взаємостосунків у колективі, нами була розроблена схема «Фактори, які впливають на положення особистості у колективі» (див рис. 1.1.).

Стисло охарактеризуємо ці фактори.

Особливості характеру особистості. Цей аспект є найголовнішим, оскільки наявність певних якостей в особистості (лідерські, організаторські, комунікативні та інші) може впливати на характер взаємодії між людьми і визначати положення кожного з них. Наприклад, якщо людина має високий показник лідерських та організаторських якостей, то вона може займати

керівне положення у колективі (формальний лідер). У випадку, коли людина з такими якостями не займатиме певної керівної посади у колективі, вона може стати неформальним лідером і протидіяти досягненню поставлених цілей або навпаки, допомагати у досягненні певних результатів діяльності.

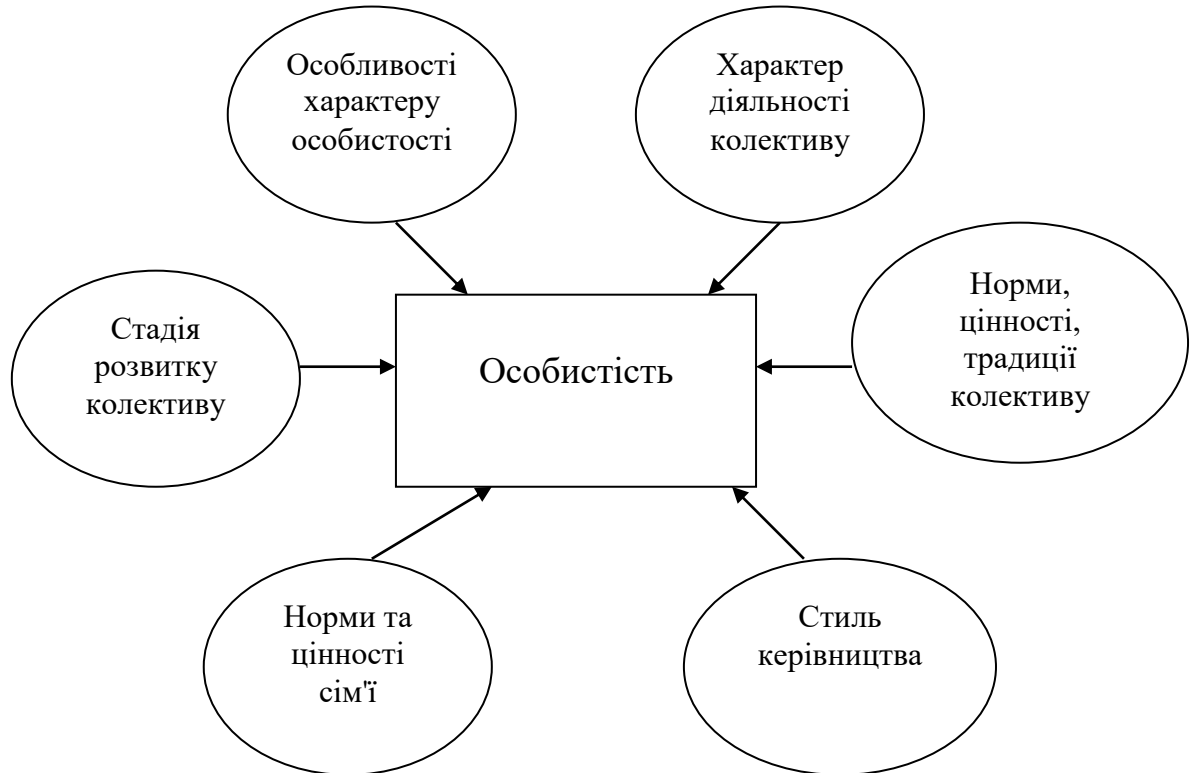

Рисунок 1.1. – Фактори, які впливають на положення особистості у колективі.

Характер діяльності колективу впливає на особистість безпосередньо, незалежно від того який це колектив трудовий, учнівський або творчий. Якщо особистість не зацікавлена в діяльності даного колективу, то вона не намагатиметься досягти спільної мети. У такому випадку особистість займатиме пасивне положення в колективі по відношенню як до інших членів так і до спільної колективної діяльності взагалі [35; 62].

Норми, цінності, традиції колективу. У кожному колективі складаються свої норми, цінності та традиції. Члени колективу можуть як приймати їх, так й ігнорувати. Якщо особистість приймає норми, цінності, вона займає об'єктивне місце у колективі і до неї відповідно відносяться. У випадку, якщо особистість ігнорує їх, то колектив не приймає її до свого складу.

Стиль керівництва. Мистецтво керівництва – це у певному значенні уміння координувати роботу членів колективу, спиратися на них, тобто укріплювати стійкість і життєвість офіційної організації, уміло, використовуючи і направляючи в потрібне русло міжособистісні зв'язки і відносини. Якщо в колективі ліберальний стиль керівництва, то члени колективу існують незалежно від керівника. Найоптимальнішим є демократичний стиль керівництва так, коли члени колективу мають можливість реалізовувати свої потреби, активно приймати участь у життєдіяльності колективу.

Норми та цінності сім'ї. На розвиток особистості впливають норми і цінності, які склалися в сім'ї. Якщо вони співпадають з колективними, то особистість приймає їх й починає ефективно взаємодіяти з членами колективу, якщо – ні, то вона ігнорує їх і колектив не приймає особистість.

Стадія розвитку колективу. Положення особистості може залежати від стадії, на якій знаходиться колектив у процесі свого розвитку. Якщо колектив сформований і відповідає всім характеристикам, то звісно його члени адекватно і об'єктивно оцінюють один одного, у них є спільна мета і вони ефективно взаємодіють для її досягнення. Кожен член колективу виконує свої ролі і має свої обов'язки. На початкових стадіях розвитку колективу його члени можуть стикатися з великою кількістю проблем на шляху до досягнення спільної мети так, як ролі та обов'язки делегуються з однієї особистості на іншу. Ефективній роботі колективу можуть заважати часті конфліктні ситуації. У цьому випадку колектив може руйнуватися або розпадатися на підгрупи. Кожен член колективу може змінювати свої ролі та позицію з позитивних на негативні [35; 62].

Чинниками, що впливають на виникнення напруженості й конфлікту у міжособистісних стосунках, є:

- недостатня згуртованість членів колективу;
- наявність несумісності на психофізіологічному, психологічному або соціально-психологічному рівні;

- невідповідність кваліфікації й знань членів групи поставленому завданню;
- присутність у колективі учасників з домаганнями, що не відповідають їхнім можливостям;
- наявність у колективі учасників з високою агресивністю й високим рівнем домінування, що прагнуть взяти на себе роль лідера;
- розбіжність в окремих членів групи самооцінки здібностей, з одного боку, і рівнем майстерності й оцінкою цих здібностей групою в цілому – з іншої;
- наявність прихованої конкуренції;
- наявність у групі «мазунчиків»;
- нав'язування одним членом групи свого стилю взаємодії й ведення справи, що не відповідає схильностям і можливостям інших членів групи;
- невідповідність результатів діяльності очікуванням групи;
- наявність у колективі угруповань, що по-різному ставляться до установок лідера або керівника, до нормативних приписань, вироблених у даній групі.

Основною причиною конфліктів у ділових стосунків є несумлінне ставлення деяких членів групи до встановлених внутрішньогрупових норм, цілям, завданням і цінностям, а в особистих стосунках – низький моральний рівень індивідів, що проявляється в егоїзмі, неповазі до товаришів, відсутності взаємодопомоги тощо [22].

Поняття «міжособистісні стосунки» акцентує увагу на емоційно-чуттєвому аспекті взаємодії між людьми й вводить чинник часу й аналіз спілкування, оскільки за умови міжособистісного зв'язку, шляхом безперервного обміну інформацією виникає залежність людей, що вступили в контакт, один від одного, і взаємна відповідальність за сформовані відносини.

Більш загальним явищем міжособистісних стосунків виступає привабливість. До складових елементів взаємної привабливості – непривабливості належать:

- симпатії – антипатії;
- притягання – відштовхування.

Якщо симпатія – антипатія являє собою задоволення – незадоволення від реального або уявного контакту з іншими, то притягання-відштовхування є практичною складовою цих переживань.

Притягання – відштовхування, як одне зі складових міжособистісної привабливості-непривабливості, в основному пов'язане з потребою людини бути разом із конкретною іншою людиною або не бути разом. Притягання – відштовхування часто, але не завжди, пов'язане з пережитою симпатією-антипатією (емоційним компонентом міжособистісних стосунків).

Таким чином, симпатії – антипатії є чинником розвитку міжособистісних стосунків. У цьому випадку симпатії – антипатії це визначення емоційної значущості особистості для іншої конкретної особистості. У цьому й проявляється виборчий зміст симпатій – антипатій.

Одним з основних феноменів і механізмів міжособистісних стосунків є співпереживання. Переживання людини не залишається непоміченим іншими людьми, що характеризує важливу людську здатність: співчуття, співпереживання, співучасть. Без цієї здатності неможливо не лише колективне, але й індивідуальне буття. Відгук однієї людини на переживання іншої називають ще емпатією.

Як феномен міжособистісного контакту емпатія безпосередньо впливає на взаємини людей і визначає моральні якості людини. У процесі емпатійної взаємодії формується система цінностей, що надалі визначає поведінку особистості стосовно інших людей.

Чим тісніше зв'язок між людьми (наприклад, між друзями, подружжям), тим більша емпатія можлива між ними. Більш того, форма емпатії також залежить від типу міжособистісних стосунків. Якщо когнітивна й емоційна емпатія можлива при будь-яких типах стосунків, навіть між незнайомими людьми, то поведінкова, діюча емпатія притаманні близьким. Безумовно, діюча емпатія природна для людини гуманної взагалі, але при близьких стосунках

вона найочевидніша. Емпатія – соціально позитивна якість особистості, вона підтримується суспільними нормами життя, але не може мати індивідуальний, виборчий характер, коли відгукуються на переживання не будь-якої іншої людини, а тільки значущої [71].

Взаєморозуміння – когнітивний процес, за допомогою якого в загальному вигляді встановлюються зв'язки між явищами. Важливий момент взаєморозуміння – «згода». Згода – незгода, як відомо, є основним регулятором спілкування, взаємодії. Без згоди партнерів, навіть зовнішньої й поверхневої, неможливо їхнє функціонування як єдиного цілого.

Для більш правильного, точного розуміння людьми один одного необхідні деякий оптимальний час і тіснота знайомства (взаємної залежності). Недостатність одного або іншого обмежує одержання й розкриття необхідної інформації один про одного.

Таким чином, міжособистісні стосунки як об'єктивно пережиті, у різному ступені усвідомлювані взаємозв'язки між людьми, проявами яких служать згуртованість як ціннісно-орієнтаційна єдність, колективістське самовизначення, характер міжособистісних виборів, психологічна атмосфера, представляється досить складним феноменом.

Міжособистісні стосунки є суб'єкт-суб'єктними зв'язками. Міжособистісні стосунки формуються не лише при взаємодії суб'єктів, але й через їхні психологічні відносини. Можна сказати, що міжособистісні стосунки несуть у собі суб'єктивно-особистісний зміст. Взагалі, міжособистісні стосунки можна визначити як взаємну готовність партнерів до певного типу почуттів, домагань, очікувань і поведінки, обумовлені віковими особливостями.

У процесі міжособистісних стосунків створюється й проявляється психологічний клімат колективу, на тлі якого реалізуються групові потреби, виникають і вирішуються міжособистісні й міжгрупові конфлікти. При цьому здобувають виразний характер приховані змістовні ситуації взаємодії між людьми: змагання або таємне суперництво, товариська згуртованість або кругова порука, грубий тиск або свідомо дисципліна.

1.2. Сутність поняття «колектив» та його ознаки

Розробка теорії колективу є предметом уваги різноманітних галузей наукового знання: філософії, соціології, соціальної та вікової психології, педагогіки. В історії даних наук ми зустрічаємо цілу низку різноманітних досліджень такого об'єднання людей як колектив.

З початку 20-х до 60-х років ХХ століття проблема колективу вважалась традиційно педагогічною, але окремі аспекти колективного життя вивчались і в межах інших наук. З початку 60-х років інтерес до колективу з'явився і з боку суспільних наук.

У нашому дослідженні ми будемо спиратися на педагогічні теорії розвитку колективу, оскільки мова йтиме в подальшому про різновіковий дитячий колектив, яким є колектив бально-спортивного танцю.

Розглядаючи історію дитячого колективу, безумовно, необхідно звернутися, насамперед, до самого терміна і його визначення для того, щоб з точністю знати предмет розгляду.

Саме слово колектив походить від латинського «collectivus» – збірний – і являє собою організовану форму об'єднання людей на основі спільної соціально значущої діяльності [84]. Кожна людини впродовж свого життя входить до складу багатьох колективів, які формуються та існують у найрізноманітніших сферах життєдіяльності: виробничо-економічній (ланки, бригади, цехи тощо); соціальній (общини, громади, товариства); навчальній (клас, школа, гурток) і т. ін. Отже, колективи бувають різними: трудовими, військовими, спортивними, учнівськими та іншими. Без колективу неможливий процес соціалізації особистості. Колектив формує колективність як системну якість його учасників, яка проявляється у здатності до взаємоприйняття, взаєморозуміння та взаємодії у процесі життєорганізації кожного.

Колектив є предметом досліджень різних галузей знань.

Філософія досліджує колектив, соціальну спільність людей у його відношенні до особистості, закономірності і тенденції співвіднесення

особистісного та суспільного інтересу та їх врахування в управлінні розвитком суспільства. Соціальна психологія цікавиться закономірностями появи колективу, взаємовідносинами колективу та особистості на психологічному рівні, структурою та становленням системи ділових та особистісних, інтерперсональних зв'язків і відносин.

Соціологія вивчає колектив як соціальну систему в цілому і як систему більш низького порядку по відношенню до системи більш високого рівня, тобто до суспільства. Словник-довідник із соціології визначає колектив як відносно компактну соціальну групу людей, що об'єднана одним видом суспільної діяльності, спільністю інтересів, ціннісних орієнтацій, установок і норм поведінки, відносинами співпраці, взаємною відповідальністю та допомогою одне одному [73, 168].

Юриспруденція і її галузь – криміналістика – розглядають колектив як один з різновидів соціальних груп з позиції середовища, що формує мотиви і умови відхилення від норм суспільного життя.

У психологічному тлумачному словнику наведено таке визначення: «Колектив – група об'єднаних спільними цілями і завданнями людей, що досягла у процесі спільної діяльності високого рівня розвитку» [82, 185].

Соціальна психологія розглядає колектив як вищий рівень розвитку групи, для якої характерні висока згуртованість, цілеспрямованість, єдність ціннісно-нормативної орієнтації, глибока ідентифікація і відповідальність за результати сумісної групової діяльності [39, 584]. Процес залучення особистості до системи колективних відносин складний, суперечливий, але важливий для особистісного самоствердження. Колективні взаємини формуються завдяки міжособистісній, між груповій взаємодії. Психологія розвиненого колективу характеризується тим, що діяльність, заради якої він створений і якою на практиці займається, має позитивне значення для багатьох людей, не тільки для членів даного колективу. У колективі міжособистісні відносини засновані на взаємній довірі людей, відкритості, чесності, взаємній повазі, порядності.

Такого підходу дотримується і В. Кремень, наводячи в енциклопедії освіти трактування поняття «колектив» як групи високого рівня розвитку [17, 406].

У педагогіці існує своє визначення колективу. У Словнику педагогічних термінів колектив тлумачиться як психічно зріла, високорозвинута соціальна група, між членами якої встановилися позитивні людські відносини, що працює злагоджено та ефективно [57, 37].

Ми зупинимося на характеристиці саме дитячого колективу у відповідності зі специфікою обраної теми. Його поняття базується на підставі визначення колективу і тому під ним розуміють об'єднання дітей (учнів) на основі суспільно корисної навчальної діяльності.

Український педагогічний словник визначає колектив як об'єднання учнів, життєдіяльність якого визначається цілями і завданнями, що впливають із потреб суспільного, колективного й індивідуального розвитку; у колективі діє самоврядування, стосунки між учнями (ділові й особисті) характеризуються взаємною повагою та відповідальністю, спільні прагненням до загального успіху [15, 170].

Колектив – це соціальна спільність людей, об'єднана на основі суспільно-значущих цілей, спільних ціннісних орієнтацій, спільної діяльності та спілкування. Важливою категорією педагогіки є виховний колектив, який складається з двох взаємопов'язаних, відносно самостійних колективів – колективу вихованців (учнів) і колективу вихователів (педагогічний колектив).

Зміст поняття колективу з часом змінювалось, оскільки це не тільки психологічне, а й соціально-ідеологічне поняття. Воно несе на собі яскравий відбиток тих умов, в яких зароджується, живе і розвивається колектив. Якщо порівнювати між собою ті визначення, які давались педагогами-теоретиками та практиками у 20-х роках ХХ ст., коли ще деякий час існував певний плюралізм політичних поглядів та ідеологій, а гуманітарні науки ще не знаходились під тиском єдиної ідеології, з тими визначеннями колективу, які з'явилися пізніше, починаючи з 30-х років, то між ними можна виявити серйозну різницю. У

визначенні колективу, яке свого часу запропонував В. Бехтерев, не підкреслювався пріоритет колективного над індивідуальним, спільності над особистістю, необхідності обов'язкового підпорядкування особистості колективу. Це з'явилося пізніше у працях А. Макаренка, які створювались вже в іншу епоху, під прямим ідеологічним тиском тоталітарної системи [54]. Якщо розглядати сучасні визначення поняття колективу, то можна виявити, що на перший план вийшли такі категорії, як совість, моральність, гуманізм, доброта, свобода та відповідальність.

Сучасні уявлення про дитячий колектив як об'єкт керування і саморозвитку склалися під впливом ідей видатних педагогів минулого О. Залужного, К. Ушинського, М. Пирогова, П. Блонського, С. Шацького, А. Макаренка та інших про взаємозв'язок навчання і виховання, про спільну діяльність педагогів і учнів, про прагнення педагогів до самовдосконалення.

Так, К. Ушинський визначив, що провідну роль у вихованні і навчанні дитини відіграє колектив. Він описав умови, за яких повинен існувати колектив:

1. Стабільний склад класу.
2. Твердий порядок проведення занять (за часом і розкладом).
3. Заняття з окремими учнями і цілим класом.

Перша умова дозволяла виникненню більш розвинутих взаємин усередині колективу. Друга уже виховувало організованість цілого колективу. А третя мала на увазі визнання не тільки окремого учня, але і всього класу в ролі об'єкта процесу навчання [19].

П. Блонський чимало уваги приділяв вивченню дитячих учнівських колективів. І його праці свідчать про нову сторінку у вивченні дитячого колективу. Він провів межу між новим і старим. Раніше дитячий учнівський колектив формувався з урахуванням складу, чисельності і віку учнів, що власне кажучи було поглибленням і розвитком класно-урочної системи.

У його монографії «Трудова школа» (1919 р.) розглядалася концепція цієї трудової школи, що була теоретичним орієнтиром у створенні нової школи.

Вона припускала, що учні здобувають знання шляхом взаємовідносин усередині колективу і навколишнім природнім світом. Що стосується формування колективу, то, крім врахування вікових і статевих особливостей учнів, він надавав особливу увагу знанню норм і цінностей шкільного класу. Так, він вважав, що виховувати і навчати необхідно за умови знання норм і цінностей шкільного класу, тобто складної системи, що виконує інтегративні функції через суспільну думку, настрої і домінуючі установки лідерів.

Таким чином, він уже розглядав необхідність звернути увагу на колектив не тільки для того, щоб його сформувати, але і для вивчення процесів, які відбуваються в ньому, чому, по суті, раніше практично не приділялося уваги. Така зневага до внутрішнього життя колективу робила його виховний вплив на окрему особистість у кращому випадку малоефективним. Визнання за колективом ролі вихователя особистості, безумовно, зайвий раз зміцнювало ідеї виховного колективу з теоретичної точки зору і стимулювало їхнє практичне застосування [20].

Одним із перших в Україні, хто дав визначення колективу і поставив питання про розвиток колективу, був відомий український педолог, професор О. Залужний [52; 57; 75]. Потрібно, вважав він, знайти яку-небудь властивість колективу, яку можливо було б виявити шляхом чисто об'єктивного спостереження, і її покласти в основу класифікації. Серед таких властивостей О. Залужний розглядав взаємодію і взаємозв'язок між членами колективу.

При визначенні сутності дитячого колективу О. Залужний спирався на положення рефлексології про поведінку особистості й колективу як реакцію на певні подразнення і розглядав «колектив» як живе середовище, у якому живе й розвивається дитина. На основі цього підходу вчений виділив три головні ознаки колективу: 1) взаємодія; 2) дія одного спільного подразника або цілої їх системи; 3) колективна реакція. Такі міркування О. Залужного й стали основою визначення колективу, яке сприймалось багатьма вченими того часу як класичне: «Колектив – це є взаємодіюча група осіб, що сукупно реагують на той чи інший спільний подразник або на цілу їх систему» [52].

О. Залужний підкреслював, що наукова педагогіка, як наука про організацію поведінки людини, ставить дві основні проблеми: 1) проблема цілі в педагогіці; тобто кого нам треба виховати; 2) проблема навчання й виховання «дитячого матеріалу, який являється сировиною в педагогічному виробництві»; тобто як це зробити. Саме друга проблема, на думку О. Залужного, в науковій педагогіці і педології формулюється як проблема вивчення поведінки дитини і колективу [53; 54].

О. Залужний був першим, хто акцентував увагу на розвитку дитячого колективу як об'єкті виховного процесу. На переконання О. Сухомлинської, саме О. Залужний висунув тезу «через колектив, силами колективу і для колективу», яка стала основою у вченні А. Макаренка про дитячий колектив [66]. Однак, поза увагою дослідника залишився виховний потенціал дитячого колективу, проблеми його формування й розвитку.

В двадцяті роки ХХ століття в вітчизняній педагогічній теорії колектив розуміли як головну мету виховної роботи, основний засіб і форму досягнення цієї мети (Є. Аркін, П. Блонський, Н. Іорданський). Ці ідеї втілились в практиці дитячих закладів С. Шацького, С. Рівеса, Н. Шульмана і особливо А. Макаренка, який сформулював основні принципи і методи управління колективом. Ідеї А. Макаренка розвинули з часом Ф. Брюховецький, Т. Коннікова, В. Сухомлинський.

В середині 60-х років ХХ ст. дитячий колектив було охарактеризовано як соціально-педагогічну систему (А. Куракін, Х. Лейметц, Л. Новікова).

У 80-ті рр. ХХ ст. сформувалась уява про виховуючий колектив як диференційовану єдність різнотипних колективів дітей та дорослих.

В 90-ті рр. ХХ ст. теорія колективу доповнилась поняттям «виховної системи». З перших років створення радянської школи однією із центральних її завдань було створення згуртованого колективу школярів [20].

У ХХІ ст. реформа освіти вимагає певного реконструювання відносин в учнівському колективі. Актуальним для реформування освіти є впровадження ідеї вільного творчого самовираження учня та педагога, відсутність обмежень

адміністративного контролю, забезпечення свободи та права людини в усіх проявах її діяльності. Тобто такий підхід передає зміст ідеології людиноцентризму, а в освіті – дитиноцентризму, що зумовлює упровадження особистісно-орієнтованої моделі освіти. Теорія і практика освіти довели, що створення позитивної дружньої атмосфери в колективі сприяє активному засвоєнню академічних знань учнями та оволодінню ними провідними компетентностями – головним компонентом функціонування Нової української школи.

Сучасну педагогіку, як і раніше, цікавлять питання створення колективу і використання його можливостей для гармонійного розвитку особистості, тобто як інструменту для цілеспрямованого впливу на особистість не безпосередньо, а опосередковано через колектив [19; 50; 79].

Звертаючись до джерел з історії педагогіки, відзначимо, що ключову роль у розвитку ідей колективного виховання зіграли С. Шацький, В. Сорока-Росинський, Ф. Меліхов, М. Погребенський, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Теорія колективного виховання отримала практичне втілення у досвіді перших шкіл-комун. Однією із таких шкіл керував С. Шацький. Він на практиці довів можливість організації шкільного колективу і підтвердив дієвість первинного шкільного колективу як ефективної форми організації вихованців, яка відкриває широкі перспективи для всебічного розвитку особистості кожної дитини. Особливістю школи-комуни С. Шацького було те, що праця розглядалась як засіб виховання і спосіб організації колективу. У цій установі враховувалися вікові й індивідуальні особливості дітей, завдяки чому була створена система виховання від дошкільника до дорослих [19; 20].

Досвід перших шкіл-комун суттєво вплинув на становлення колективістської системи виховання у масштабах всієї країни. У сучасній педагогічній літературі він розглядається як експеримент, який на той час набагато випередив практику виховання.

Найвідомішим теоретиком, що розробив модель «виховного колективу» став А. Макаренко. Виховним колективом він називав таку форму організації

життя дітей, яка максимально зможе задовольнити дитячі життєві потреби, у той же час є комуністичною школою, яка успішно виконує усі виховні завдання, що випливають з вимог нашого суспільного розвитку.

Вчення А. Макаренка містить докладну технологію поетапного формування колективу. Він сформулював закон життя колективу: рух – форма життя колективу, зупинка – форма його смерті; визначив принципи розвитку колективу (гласності, відповідальної залежності, перспективних ліній, рівнобіжної дії); виділив етапи (стадії) розвитку колективу [12].

Практичну мету, яка здатна згуртувати вихованців, А. Макаренко називав перспективою. При цьому він виходив з положення про те, що «істинним стимулом людського життя є завтрашня радість». Зрозуміла кожному вихованцю, усвідомлена і сприйнята ним перспективна мета стає мобілізуючою силою, що допомагає переборювати труднощі і перешкоди [29, 160].

У практиці виховної роботи А. Макаренко розрізняв три види перспектив: близьку, середню і далеку. Близька перспектива висувається перед колективом, що знаходиться на будь-якій стадії розвитку, навіть на початковій. Близькою перспективою може бути, наприклад, спільна прогулянка, похід у цирк чи театр, цікава гра-змагання та ін. Основна вимога до близької перспективи полягає в тому, що вона повинна спиратися на особисту зацікавленість: кожен вихованець сприймає її як власну завтрашню радість, прагне до її здійснення, смакуючи очікуване задоволення. Вищий рівень близької перспективи – це перспектива радості колективної праці, коли вже одна уява спільної справи захоплює учнів як приємна близька перспектива.

Середня перспектива, на думку А. Макаренка, полягає в проєкті колективної події, дещо відтермінованої в часі. Для досягнення цієї перспективи потрібно докласти зусиль. Прикладами середніх перспектив, що одержали поширення в сучасній шкільній практиці, можна назвати підготовку до проведення спортивного змагання, шкільного свята, літературного вечора. Середню перспективу найбільш доцільно висувати тоді, коли в класі вже

сформувався гарний працездатний актив, що може виступити з ініціативою і повести за собою всіх школярів. Для колективів на різних рівнях розвитку середня перспектива повинна диференціюватися за часом і складністю.

Далека перспектива – це мета, відсунута в часі, найбільш соціально значуща і така, що вимагає значних зусиль для досягнення. У такій перспективі обов'язково поєднуються особисті і суспільні потреби. Приклад найбільш розповсюдженої далекої перспективи – мета успішного закінчення школи і наступного вибору професії. Виховання на далекій перспективі дає значний ефект лише тоді, коли головне місце в колективній діяльності займає праця, коли колектив захоплений спільною діяльністю, коли для досягнення поставленої мети вимагаються колективні зусилля [29].

А. Макаренко визначив, що показником сформованого колективу вважаються відносини всередині колективу, що мають особливі ознаки:

- 1) постійна бадьорість, готовність вихованців до дії;
- 2) почуття власної гідності, що впливає з уявлення про цінність свого колективу, гордості за нього;
- 3) дружнє єднання його членів;
- 4) відчуття захищеності кожного члена колективу;
- 5) активність, що виявляється в готовності до упорядкованих, ділових дій;
- 6) звички до гальмування, стриманості в емоціях і словах [28, 395].

Творчий розвиток ідеї А. Макаренка знайшли у роботах В. Сухомлинського, в яких видатний український педагог, підкреслюючи силу педагогічного таланту А. Макаренка, не погоджується з окремими його виховними підходами. Зокрема, він звертає увагу на положення А. Макаренка стосовно того, що колектив має бути «першою метою нашого виховання». На думку В. Сухомлинського таке виховання спрямоване на виховання слухняного «гвинтика» загальнодержавного механізму, а колектив перетворює на якусь грізну силу, що стоїть над гвинтиком – особистістю. Такий підхід таїть в собі тенденцію зламати волю особистості, знищити людину, а, отже, є

непедагогічною [50].

Особливу увагу звертає В. Сухомлинський на теоретичне положення А. Макаренка про те, що «не може бути особистості поза колективом і тому не може бути особистої долі й особистого шляху до щастя, протиставлених долі й щастю колективу». В. Сухомлинський заперечує, що «духовний світ колективу і духовний світ особистості формуються завдяки взаємному впливові. На особистість здійснює величезний вплив колектив, але і колективу нема, якщо немає багатогранного, духовно багатого світу особистостей» [50].

В. Сухомлинський практично у всіх своїх роботах розглядав колектив. Він визначив, що дитячий колектив – співтовариство дітей, у якому є ідейна, інтелектуальна, емоційна та організаційна спільність.

За В. Сухомлинським, колектив – це певна організаційна єдність, це безперервне, що ніколи не припиняється, взаємне, моральне збагачення. Це передача один одному духовних цінностей і в той же час поглиблення власної неповторності. В. Сухомлинський вважав, що вимогливість і відповідальність, підкорення і керівництво, управління і система організаційних залежностей – це дуже важливі основи, на яких тримається колектив, але без інших, таких же важливих основ колективу немає й бути не може [77, 49]. До них відносяться:

1. Різноманітність духовного життя і моральне здоров'я дитячої спільності.
2. Багатство і різноманітність стосунків між особистостями.
3. Турбота про людину, дух відповідальності за неї.
4. Спільна діяльність, спрямована на творення добра для всіх людей в оточуючому середовищі.
5. Гармонія колективного і особистого.
6. Взаємна відповідальність і вимогливість до особистості.
7. Організаційна єдність, здатність членів колективу підкорятись і керувати.

В. Сухомлинський розглядав дитячий колектив як складну духовну, трудову, організаційну спільність особистостей, що розвивається і діє на засадах поваги до кожного, визначення її самоцінності та спільної творчості

добра [77, 65].

В. Сухомлинський сформулював принципи, які покладені в основу формування дитячого колективу:

- організаційна єдність шкільного колективу;
 - керівна роль шкільного колективу;
 - керівна роль педагога;
 - багатство відносин між учнями та педагогами;
 - чітко виражена громадянськість духовного життя вихованців і вихователів;
 - самодіяльність, творчість, ініціатива;
 - постійне примноження духовних багатств;
 - інтелектуальне, естетичне багатство взаємовідносин між шкільним колективом та іншими колективами нашого суспільства;
 - емоційне багатство колективного життя;
 - дисципліна і відповідальність особистості за свою працю і поведінку
- [21, 245-248].

В. Сухомлинський відзначав, що тільки на основі колективу можуть бути найбільш повно розвинуті особливості людської особистості. Виховуючи індивідуальність на основі колективізму, необхідно забезпечити єдність особистісної і суспільної спрямованості. В. Сухомлинський зауважував, що учнівський колектив кожної конкретної школи має свої особливості. Обмін досвідом повинен приводити не до копіювання роботи тієї чи іншої школи, а до оцінки ідей і концепцій її діяльності.

Під колективом класу В. Сухомлинський розумів складну взаємодію різноманітних інтересів і захоплень, взаємну «заразливість», обмін духовними надбаннями і знаннями, тобто все те, що створює «інтелектуальне тло», підвищує загальний рівень розвитку дітей, викликає загальне прагнення дізнатися більше, краще вчитися [50].

Колектив, на думку, В. Сухомлинського, повинен бути авторитетом для дитини, тому що, якщо вона у ньому нічого не знаходить для свого духовного

життя і не залучається до вищих інтересів, він для неї перестає бути таким [76].

На думку В. Сухомлинського, основною метою виховання повинен бути всебічний розвиток такої особистості, яка вміє жити в гармонії з іншими, спільно діяти, котра соціально пов'язана думкою і співчуттям з іншими.

В. Сухомлинський розглядав колектив як засіб морального і духовного розвитку дитини. У колективі створюється єдність суспільного й індивідуального. Найбільше виховне значення має цілісний шкільний колектив, у якому колективи учнів та педагогів об'єднані прагненнями до суспільно значущих цілей і моральних ідеалів. «Мудра влада колективу», за В. Сухомлинським, допомагає особистості подолати риси егоїзму, байдужості, визначити громадянську позицію, брати участь у творчій, гуманістично спрямованій діяльності на благо інших людей [76].

Проблема колективного виховання була однією з найбільш опрацьованих у радянській педагогіці. Радянською школою був накопичений солідний багаж теоретичних досліджень і практичних наробок стосовно даного питання. На жаль, дуже часто вони були породженням тієї тоталітарної моделі суспільства, що склалася в радянському союзі, і недостатньо враховували інтереси особистості, цілком підкоряючи її цілям, що стояли перед колективом. Тому катастрофа тоталітарної системи в СРСР логічно спричинило за собою руйнування і забуття колишніх моделей колективного виховання [12].

Сучасний освітній процес в закладах освіти різного типу і рівня (дитячий садок, школа, заклади позашкільної освіти) орієнтований на цінності гуманізму, співпраці, творчої взаємодії, свободи і відповідальності у вихованні дитини.

Засобом здійснення цих ціннісних орієнтацій стає дитячий колектив як соціальна спільність, що об'єднує дітей спільними цілями, загальною діяльністю і переживаннями [34; 58].

Для колективу властива низка ознак. Ознаки колективу – це ті характерні риси, які властиві колективу. До них належать (за М. Фіцулою):

1. Загальна соціально значуща мета. Мета колективу обов'язково

збігається із суспільними цілями, підтримується суспільством і державою.

2. Спільна діяльність для досягнення поставленої мети, загальна організація цієї діяльності.

3. Відношення відповідальної залежності. Між членами колективу встановлюються відносини, що відображають єдність пов'язаних з ними переживань і оцінних суджень.

4. Наявність виборних керівних органів (органів самоврядування). У колективі встановлюються демократичні відносини [79].

I. Матюша вважає, що ознаками здорового, міцного, згуртованого колективу є:

- загальні завдання і тісні контакти у спільній діяльності, спрямовані на зміцнення економіки, освіти, культури;

- колектив з вираженою національною ознакою, яка виявляється у спільності мови, інтересів, запитів і потреб;

- постійний рух і розвиток колективу;

- колектив має бути наділений властивостями магнетизму, тобто притягувати до себе своїм теплом усіх членів як рівноправних партнерів у спільній діяльності, що прагнуть до єдиної загальної мети;

- вищою владою колективу має бути мудрість, помірність і справедливість;

- у колективі має бути лише один загальновизнаний лідер, і ніяких суперників йому не повинно бути, інакше – неминучі конфлікти;

- важливою ознакою справжнього колективу є нормальний тон і розумний стиль його роботи; активність колективу, що виявляється у постійній готовності до руху [35].

В своїй діяльності дитячий колектив виконує низку функцій:

- а) організаторська – колектив стає суб'єктом керування своєю суспільно корисною діяльністю;

- б) виховна – стає носієм і пропагандистом певних ідейно-моральних переконань;

в) стимулювання – сприяє формуванню морально-ціннісних стимулів усіх суспільно корисних справ, регулює поведінку своїх членів, їх взаємовідносини [12; 19].

При цьому дитячий колектив розглядається як динамічна система, розвиток якої детерміновано змінами у внутрішньому світі вихованців, змінами у житті суспільства в цілому, у безпосередньо оточуючому колектив середовищі, у характері педагогічного керівництва діяльністю колективу. Призводить у рух процес розвитку колективу боротьба протиріч, які виникають між перспективами, що досягнуті або плануються, між інтересами колективу і окремих членів, між потребами учнів і можливостями їх задоволення у колективі.

Колектив – не застигла структура, він постійно розвивається, проходячи певні стадії.

На думку А. Макаренка, щоб стати колективом, група повинна пройти нелегкий шлях якісних перетворень. На цьому шляху А. Макаренко виділяє кілька стадій (етапів).

Перша стадія (педагог як суб'єкт керування) – становлення колективу. У цей час колектив виступає, насамперед, як ціль виховних зусиль педагога, що прагне організаційно оформлену групу перетворити в колектив, тобто таку соціально-психологічну спільність, де відносини учнів визначаються змістом їхньої спільної діяльності, її цілями, завданнями, цінностями. Організатор колективу – педагог, від нього виходять усі вимоги. Перша стадія вважається завершеною, коли в колективі виділився і почав свою роботу актив, вихованці згуртувалися на основі загальної мети, загальної діяльності і загальної організацій.

На другій стадії підсилюється вплив активу. Тепер вже актив не тільки підтримує вимоги педагога, але і сам висуває їх до членів колективу, керуючись своїми поняттями про те, що приносить користь, а що – збиток інтересам колективу. Якщо активісти правильно розуміють потреби колективу, то вони стають надійними помічниками педагога. Робота з активом на цьому

етапі вимагає пильної уваги педагога.

Для другої стадії характерна стабілізація структури колективу. Колектив у цей час виступає вже як цілісна система, у ній починають діяти механізми самоорганізації і саморегуляції. Він уже здатний вимагати від своїх членів визначених норм поведінки, при цьому коло вимог поступово розширюється. Таким чином, на другій стадії розвитку колектив уже виступає як інструмент цілеспрямованого виховання певних якостей особистості. Основна мета педагогів на цій стадії – максимально використовувати можливості колективу для розв'язання тих завдань, заради яких цей колектив створюється. Практично тільки тепер колектив досягає визначеного рівня свого розвитку як суб'єкт виховання, у результаті чого і стає можливим цілеспрямовано використовувати його з метою індивідуального розвитку кожного окремого учня. У загальній атмосфері доброзичливості стосовно кожного члена колективу, високого рівня педагогічного керівництва, що стимулює позитивні сторони особистості, колектив стає засобом розвитку соціально важливих якостей особистості [29].

Розвиток колективу на цій стадії пов'язаний з подоланням протиріч:

- між колективом і окремими учнями, що випереджають у своєму розвитку вимоги колективу чи, навпаки, що відстають від цих вимог; між загальними й індивідуальними перспективами;
- між нормами поведінки і нормами, що стихійно складаються в класі;
- між окремими групами учнів з різними ціннісними орієнтаціями і т.д.

Тому в розвитку колективу неминучі стрибки, зупинки, рухи назад.

Третя стадія націлена на згуртування вихованців у єдиній діяльності та висунення колективом на цій основі вимог до кожного свого члена. Ця стадія характеризується наданням прав колективу самостійно розв'язувати питання, пов'язані з плануванням своєї роботи, заохоченнями і стягненнями. Колектив перетворюється в інструмент індивідуального розвитку кожного його члена. Для колективу притаманне забезпечення збігу оцінок подій, явищ, фактів, подій шкільного життя; збігу вимог педагогів та активу учнів, які й визначають лінію поведінки всього учнівського колективу.

Четверта стадія передбачає появу складніших вимог, які колектив у процесі формування висуває до кожного свого члена; розширення прав та обов'язків активу; розгортання процесів самовиховання як вищої стадії виховання; переростання вимог дотримання моральних норм у потребу; проведення консультацій педагогом з метою рекомендації засобів, методів та форм самовиховання.

Третя і четверта стадії характеризують розквіт колективу. Вони відрізняються особливими якостями, досягнутих на попередніх етапах розвитку. Щоб підкреслити рівень розвитку колективу на цій стадії, досить вказати на рівень і характер вимог, пропонованих один до одного членами колективу: більш високі вимоги до себе, чим до своїх товаришів. Це свідчить про досягнутий рівень вихованості, стійкості поглядів, суджень, звичок. Якщо колектив доходить до цієї стадії розвитку, то він формує цілісну, моральну особистість. На даній стадії колектив перетворюється в інструмент індивідуального розвитку кожного з його членів. Загальний досвід, однакові оцінки подій – основна ознака і найбільш характерна риса колективу на третій стадії [29].

Досліджуючи соціально-психологічний клімат колективу та особистості науковці [2; 62; 80] зазначають, що колектив вважається психологічно розвиненим, якщо в ньому склалася диференційована система різноманітних ділових та міжособистісних відносин. Такі відносини отримали назву колективістські. Вони визначаються через поняття моральності, відповідальності, відкритості, колективізму, контактності, організованості, ефективності та поінформованості [39].

Під моральністю мається на увазі побудова відносин всередині колективу та поза його межами на загальнолюдських нормах і цінностях.

Відповідальність трактується як добровільне прийняття колективом на себе моральних та інших обов'язків перед суспільством за долю кожної людини незалежно від того, є він членом даного колективу чи ні. Відповідальність проявляється у тому, що члени колективу свої слова

підтверджують ділом, вимогливі до себе й один до одного, об'єктивно оцінюють свої успіхи та невдачі, ніколи не кидають почату справу на півшляху, свідомо дотримуються дисципліни, інтереси інших людей ставлять не нижче своїх.

Під відкритістю колективу розуміється здатність встановлювати і підтримувати з іншими колективами або з їх членами повноцінні взаємовідносини, які утворюються на колективістському підґрунті. На практиці відкритість колективу проявляється в наданні різносторонньої допомоги іншим колективам, не членам колективу. Відкритість являється однією із найважливіших характеристик, по якій можна відрізнити колектив від зовнішньо схожих на нього соціальних об'єднань.

Поняття колективізму включає в себе постійну турботу членів колективу про його успіхи, прагнення протистояти тому, що роз'єднує, руйнує колектив. Колективізм – це розвиток традицій, впевненості кожного у своєму колективі. Почуття колективізму не дозволяє його членам залишатися байдужими, якщо зачіпаються інтереси колективу. У такому колективі всі важливі питання вирішуються спільно і по можливості, при загальній згоді.

Для дійсно колективістських відносин характерна контактність. Під нею розуміють гарні особистісні, емоційно сприятливі дружні, довірливі взаємовідносини членів колективу, які включають увагу один до одного, доброзичливість, повагу та тактовність. Такі взаємовідносини забезпечують у колективі сприятливий психологічний клімат, спокійну та дружню обстановку.

Організованість проявляється в умілій взаємодії членів колективу, у безконфліктному розподілі обов'язків між ними. Організованість – це здатність колективу виявляти та виправляти недоліки, попереджувати й оперативно вирішувати проблеми. Від організованості безпосередньо залежать результати діяльності колективу.

Однією із умов успішної роботи колективу та встановлення довірливих відносин є знання членами колективу один одного і стан справ у колективі. Це знання називається поінформованістю. Достатня поінформованість припускає

знання завдань, які стоять перед колективом, змісту та кінцевих результатів його праці, позитивних та негативних сторін, норм і правил поведінки.

Ефективність розуміється як успішність вирішення колективом всіх наявних у ньому завдань. Одним із найважливіших показників ефективності високоорганізованого колективу є зверхадаптивний ефект. Він являє собою здатність колективу як цілого досягати результатів у роботі набагато вищих, ніж це може зробити така ж по чисельності група людей, які працюють незалежно один від одного, що не об'єднанні системою описаних відносин.

Таких колективів, які повністю б відповідали усім перерахованим вимогам, в дійсності майже немає. Представлену модель треба розглядати скоріше як ідеал, до якого потрібно прагнути кожному колективу в процесі свого розвитку.

Сучасний виховний процес в освітніх (навчальних та позанавчальних) закладах різного типу і рівня (дитячий садок, школа, ліцей, позанавчальні заклади) орієнтований на цінності гуманізму, співпраці, творчої взаємодії, свободи і відповідальності у вихованні дитини.

Засобом здійснення цих ціннісних орієнтацій стає дитячий колектив як соціальна спільність, що об'єднує дітей спільними цілями, загальною діяльністю і переживаннями.

Адже, дитячий колектив – це група вихованців, об'єднана загальною соціально значимою метою, діяльністю, організацією цієї діяльності, що відрізняється згуртованістю, загальною відповідальністю, взаємною залежністю при рівності всіх членів у правах і обов'язках [12; 50].

Дитячий колектив як система це:

- відносно автономна система, якій властиві процеси саморегуляції, самоорганізації, самоврядування;
- скоординована єдність двох структур: офіційної, що складається під впливом дорослих, і неофіційної, що складається в значній мірі в процесі міжособистісного спілкування;
- суб'єкт діяльності по реалізації єдиних суспільно значимих цілей;

- суб'єкт виховання стосовно особистості кожного з членів колективу;
- носій загальної інтегративної властивості – його поля (атмосфери, психологічного клімату), яке характеризує колектив як цілісне утворення, що відрізняється від суми його індивідів та мікрогруп, які входять до його складу, яке проявляється в суспільній думці колективу, в його емоційних реакціях і ціннісних орієнтаціях, у нормах та традиціях, що визначають поведінку його членів [50].

Таким чином, питання формування та розвитку колективу, проблеми колективного виховання знайшли досить широке висвітлення в науково-педагогічній літературі. Теоретичні основи виховання підростаючих поколінь у колективі розглядалися як радянськими педагогами (Ю. Бабанський, І. Іванов, В. Караковський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.), так і сучасними українськими дослідниками (С. Пальчевський, І. Підласий, М. Фіцула та ін.).

Сучасна концепція виховного колективу (за А. Мудриком) розглядає його як своєрідну модель суспільства, що відображає не стільки форму його організації, скільки ті відносини та атмосферу, які йому властиві, ту систему людських цінностей, яка в ньому прийнята. При цьому дитячий колектив розглядається як модель, в якій відбиваються відносини сьогодення у суспільстві і тенденції його розвитку. Для суспільства дитячий колектив, будучи його осередком, є засобом досягнення виховних завдань, що стоять перед ним, а для дитини він виступає перш за все своєрідним місцем його існування і освоєння досвіду, накопиченого попередніми поколіннями.

У даний час досліджуються такі питання теорії колективу, як масове, групове та індивідуальне в колективі, проблема колективного цілеспрямовання; формування соціальної спрямованості особистості й розвиток творчої індивідуальності членів колективу; ідентифікація і відособлення в колективі; єдність педагогічного керівництва, самоврядування і саморегуляції; тенденції розвитку колективу як суб'єкта виховання. В основі об'єднання дитячого колективу може знаходитись не лише спільна праця, навчання, але й спілкування, пізнання, гра та інші види діяльності, організації

яких необхідно приділяти спеціальну увагу.

1.3. Соціально-психологічні особливості бально-спортивного колективу

Колектив бально-спортивного танцю є особливою дитячо-юнацькою групою, об'єднаною спільною діяльністю та її ціллю, яка прагне до досягнення успіхів у спортивно-танцювальній діяльності. Сучасні бально-спортивні танці – це синтетичний спорт найвищих досягнень, в якому поєднуються хореографічна та спортивна складові. Отже, колектив бально-спортивного танцю – це:

- 1) група об'єднаних загальною метою і завданнями людей, що досягли в процесі спільної танцювальної діяльності певного рівня розвитку;
- 2) це форма масового залучення дітей та молоді до занять хореографією та спортом, яка є дієвим засобом розповсюдження масової танцювальної культури;
- 3) співдружність індивідуальностей з урахуванням їх танцювальних та спортивних даних і вікових особливостей;
- 4) широко доступна організація освіти, яка дає дітям та юнацтву додаткову освіту, спрямовану на здобуття знань, вмінь і навичок з різних видів танцю, сприяє всебічному функціональному та фізичному розвитку, а також забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля.

У хореографічному колективі формується особливий тип міжособистісних відносин, для яких характерні: 1) висока згуртованість; 2) колективістське самовизначення; 3) колективістська ідентифікація; 4) соціально важливий характер мотивації міжособистісних виборів; 5) висока референтність членів колективу у ставленні один до одного; 6) об'єктивність у покладанні й прийнятті відповідальності за результати спільної танцювальної

діяльності [13, 10].

Колектив бально-спортивного танцю – це організована група, у якій її члени об'єднані загальними цінностями й цілями діяльності, значущими для всіх учасників, і в якій міжособистісні стосунки опосередковуються соціально й особистісно значущим змістом спільної діяльності. При цьому стосунки в групах закономірно змінюються. Спочатку, на вихідному етапі розвитку, вони бувають відносно байдужими, потім можуть ставати конфліктними, а при сприятливих умовах перетворюватися на колективістські.

Колектив бально-спортивного танцю можна віднести до однієї з різновидів малих груп. До складу такої групи входять не менш двох і не більше 30 осіб об'єднаних загальними цілями бально-спортивної діяльності, що здійснюється під контролем тренера, інструктора, судді. Ця діяльність характеризується як індивідуальними, так і спільними фізичними зусиллями, спрямованими на досягнення високих особистих і групових результатів, які регламентовані часом, статтю, віком, правилами, нормами [45].

Залежно від специфіки завдань, що вирішуються і рівня організації можна умовно виділити два типи бально-спортивних колективів:

- колектив початкового типу, або гурток, хоббі-групи. Це об'єднання навчального типу, де учасники прагнуть одержати знання про мистецтво, опанувати навичками творчості. У гуртках учасники розучують відносно нескладні твори й виконують їх, як правило, перед «своїм» глядачем – товаришами по роботі або навчанню. Діяльність такої групи, хоча й регламентована часом занять, правилами, нормами, фізичними зусиллями й контролем зверху, не спрямована на досягнення високих особистих або командних результатів у змісті бально-спортивної компетенції. Бально-спортивні групи такого типу мають на меті зміцнення здоров'я, зняття розумової й фізичної втоми, відновлення психічної рівноваги й гарного настрою;

- колектив підвищеного типу.

У таких колективах вирішуються більш складні спортивно-виховні й

художні завдання. Учасники займаються спеціальним тренажем, знайомлять із основами й теорією даного виду мистецтва. Ускладнюється репертуар, зростають вимоги до його художнього рівня. Більш складний репертуар і більша підготовленість учасників дозволяють колективу виступати перед широкою аудиторією глядачів, приймати участь у змаганнях [33]. Колектив підвищеного типу є складним у соціальному відношенні структурним утворенням, що складається з низки підструктур: рангової, рольової, спілкування, взаємодії, супідрядності, міжособистісних стосунків по вертикалі (тренер – танцюрист) і по горизонталі (танцюрист – танцюрист), згуртованості й узгодження. Варто пам'ятати про те, що існують взаємопроникнення й взаємини між цими підструктурами [43].

Таким чином, структуру бально-спортивного колективу можна представити як мережу щодо впорядкованих і оптимально взаємозалежних підструктур, кожна з яких, відповідно до загальних законів існування малих груп, ділиться на формальну й неформальну структури.

Формальна структура створюється в процесі навчально-тренувальної й змагальної діяльності завдяки наказам, розпорядженням, вказівкам вищих організацій і вимогам тренера, взаєминами танцюристів-спортсменів.

Неформальна структура створюється в процесі навчально-тренувальної й змагальної діяльності завдяки певному «ступеню свободи» розвитку зв'язків у групі, заснованих на симпатії, взаємній повазі, спільних інтересах і потребах. Це нерегламентовані, спонтанно виникаючі норми поведінки й дій.

Головною особливістю формальної структури є те, що вона сприяє об'єднанню індивідів у групу, регулює частоту контактів, щільність і якісну їхню сутність. У цьому проявляється стримуюча функція формальної структури стосовно неформальної. Порухення стримуючої функції характеризується зниженням дисциплінованості, відповідальності за свої дії, погіршенням поведінки, порушенням субординації. Група перестає відповідати тим завданням, заради рішення яких вона була створена.

Таким чином, перевагу неформальної структури діяльності над

формальною варто вважати неприпустимою.

Якщо члени групи будують всі свої зв'язки й стосунки лише на основі інструкцій і приписань, з урахуванням рольових дій і формальних статусів, то взаємини незабаром стануть напруженими. Виключення із стосунків між членами групи емоційних зв'язків призводить до незнання й нерозуміння багатьох особистісних і професійних якостей один одного, погіршенню стосунків і, в остаточному підсумку, до конфлікту [11; 45].

Відповідність формальних і неформальних структур сприяє ефективній діяльності групи. Для утворення більш сприятливого співвідношення цих структур необхідно знати основу існування формальної структури:

- інструкції, установки, програма діяльності, розроблена тренерами, керівництвом, вищими організаціями;
- норми й правила, що формуються в самій групі в процесі основної діяльності;
- потреби й мотиви членів групи;
- потреби й мотиви тренера;
- вимоги ситуації, що склалася;
- перспективні цілі й завдання основної діяльності.

Крім відповідності двох структур існують ще й мотивація, система цінностей, рівень майстерності, почуття обов'язку, почуття відповідальності.

Для неформальних груп характерно така взаємодія, що дозволяє:

- а) швидше й легше встановлювати контакти;
- б) краще довідатися про особисті якості й здібності кожного;
- в) у максимальний термін і з мінімальним викривленням передавати інформацію один одному.

Для взаємодії у формальній групі варто враховувати:

- 1) цілі й завдання;
- 2) правила змагань у даному виді спорту.

Критерієм виділення малої соціальної групи із суспільного цілого є тип соціальної діяльності й соціальних стосунків, що складаються в цій групі.

Спільна соціальна діяльність людей у сфері занять бальними танцями припускає їхнє об'єднання на основі спільних завдань і цілей, їх спільне «просторово-тимчасове буття» як передумову будь-якого спілкування. Специфічний для кожного виду розподіл функцій між членами групи у виконанні загального завдання породжує необхідність у координації дій і, отже, у встановленні певних комунікацій і обміну інформацією. Всі ці ознаки характеризують соціальну групу, її формування, існування й розвиток. При їхній наявності в членів групи складається певна спільність психологічних характеристик (спільність поглядів, інтересів, норм поведінки, установок, оцінок, цінностей), виникає загальний специфічний для членів даної групи відтінок в ідейній і емоційній атмосфері групи.

Бально-спортивному колективу властиві деякі ознаки, якими характеризуються малі групи:

- 1) автономія групи, її деяка відособленість від інших груп;
- 2) згуртованість, наявність почуття «Ми»;
- 3) контроль за поведінкою членів групи;
- 4) положення й роль (група відводить кожному своєму члену певну роль відповідно до положення, яке він займає у групі);
- 5) ієрархія членів групи;
- 6) конформізм (приспосовність і готовність розділити існуючі в групі норми, обов'язки, порядок);
- 7) добровільність входу й виходу із групи;
- 8) прагнення зберегти оптимальний обсяг групи;
- 9) інтимність (члени групи в достатньому ступені знають особисті й інтимні сторони життя кожного);
- 10) стабільність;
- 11) референтність, привабливість членів групи для кожного, хто входить до неї, прагнення діяти, тому що це прийнято серед тих, хто привабливий;
- 12) психологічний клімат групи, у якому почуття й бажання індивіда одержують своє задоволення або незадоволення;

Крім цього, бально-спортивному колективу властиві деякі особливі ознаки:

- 1) спрямованість на досягнення високих особистих і групових результатів;
- 2) специфічність рольових дій;
- 3) відносно однаковий віковий і кваліфікаційний рівень членів;
- 4) специфічність мотивів вступу в групу й присутності в ній;
- б) спонтанність організації [45].

Особливим різновидом і вищою формою внутрішньої організації малої групи є колектив. До його основних ознак у розглянутій сфері людської діяльності в першу чергу належать такі:

- виконання певного виду суспільно-корисної діяльності;
- наявність загальної мети діяльності;
- організаційна оформленість;
- відносини взаємодопомоги й співробітництва;
- наявність певних загальних установок і ціннісних орієнтацій.

Це дає нам підстави розуміти в соціально-психологічному плані під бально-спортивним колективом свідомо організовану групу людей, створену для їх же спільної суспільно-корисної діяльності в сфері цілей, суспільної свідомості, самоврядування й певної системи взаємин.

Бально-спортивна діяльність має всі ознаки й змістовні характеристики спілкування між людьми, побудованого на руховому, психомоторному й ідеомоторному базисі соціального життя. Навіть при певній індивідуалізованій діяльності, танцюристи-спортсмени вступають у змагальне спілкування один з одним за певними правилами.

У колективній же діяльності психологічні закономірності спілкування, взаємин і психологічної атмосфери в колективах, взаємини між танцюристами-спортсменами, колективом і тренером є визначальним чинником згуртованості колективу, а отже, і фактором успіху.

У малих групах люди спілкуються віч-на-віч, що дає їм можливість

безпосередньо сприймати один одного й будувати взаємини на основі емоційно пережитих міжособистісних взаємин. Вважається, що згуртованість танцюристів у групі впливає на успішність її змагальної діяльності. Командна згуртованість є соціально-психологічним груповим феноменом, що об'єктивно виражається в зіграності, а суб'єктивно – у почутті спільності членів команди, яке позначається в мові словом «Ми» і протиставленням себе суперникам словом «Вони».

У спортивній психології дослідження міжособистісних стосунків сконцентровано навколо понять групова динаміка, групова згуртованість, лідерство й спілкування. Практично кожне із цих понять має безпосереднє відношення до процесу становлення групи, характеризує динаміку її організованості. Найбільш складним і істотним для бально-спортивної діяльності й естетичного виховання є становлення й збереження згуртованості [44].

При цьому під груповою згуртованістю фахівці в галузі спортивної психології зазвичай розуміють міжособистісне притягнення учасників групи, взаємну симпатію, дружні стосунки між танцюристами, що формують психологічну атмосферу взаєморозуміння й цілісність групи як бально-спортивного мікросоціуму [44].

Ставлення кожної людини до занять бально-спортивними танцями визначається, з одного боку, системою установок і оцінювальних суджень його найближчого соціального оточення, з іншого боку – його особистісними особливостями й індивідуальним досвідом.

Існує чотири основні чинники, що впливають на розвиток згуртованості в танцюристів-спортсменів і осіб, що займаються бально-спортивними танцями:

1. Чинники середовища, які є найбільш загальними, характеризують нормативні сили, що сприяють згуртованості групи. Це можуть бути правила клубу, регламент змагань, вік, етнічні особливості.

2. Для особистісних чинників характерний високий ступінь мінливості. До особистісних чинників належать індивідуальні особливості особистості

танцюристів-спортсменів (темперамент, характер, здібності, мотивація).

3. Групові чинники, пов'язані із груповими критеріями ефективності, бажанням домогтися успіху й стабільність групи. Групи, що характеризуються більшим прагненням до групового успіху, звичайно демонструють більш високі рівні групової згуртованості.

4. Чинники керівництва, включають стиль і поведінку тренерів, а також їхні взаємини із групами.

Називають і інші чинники, що визначають згуртованість:

- групова задоволеність;

- стабільність характеризує ступінь «плинності кадрів» у команді.

Команди з відносно постійним складом протягом певного періоду часу є більше стабільними, згуртованими й в остаточному підсумку такими, що виступають успішно. Згуртованість і стабільність команди характеризуються круговим взаємозв'язком. Команди з високим рівнем згуртованості характеризуються високою опірністю «розриву» команди в порівнянні з командами з низьким рівнем згуртованості;

- групові цілі. В умовах взаємодії групи цілі встановлюються для всієї групи. Групові цілі не є простою сумою особистих цілей. Члени групи, які вважали, що їхня команда зосереджена на визначенні групової мети й змаганні, характеризувалися більш високими рівнями згуртованості;

- прихильність заняттям. Встановлено, що близько 50% тих, хто займається рано чи пізно кидають заняття бальними танцями. У людей, що кидають заняття, більше слабке сприйняття завдання, поставленого перед колективом, і більше низький рівень соціальної згуртованості, порівняно з тими, хто продовжує займатися. Ті, хто має високий рівень згуртованості рідше пропускають заняття й рідше спізнюються, ніж ті, хто має низький рівень згуртованості. Згуртованість не завжди поліпшує групову діяльність, проте, вона створює середовище, що сприяє позитивній взаємодії між членами групи.

Перешкодою формуванню групової згуртованості є: зіткнення особистостей у групі, конфлікти, порушення спілкування між членами групи

або між керівником групи і її членів, боротьба за владу одного або декількох членів групи, часта зміна членів групи, не згода із груповими цілями.

Згуртованість розвивається за допомогою спілкування із приводу завдання тренера й соціальних проблем. У результаті члени групи стають більш відкритими, більше спілкуються й уважніше слухають один одного. Значну роль у підвищенні відкритості спілкування грає тренер [11; 45; 51; 65].

Стосунки між танцюристами-спортсменами мають певну своєрідність: вони встановлюються досить легко й мають відкритий характер. У більшості випадків танцюристи-спортсмени відразу ж починають називати один одного на ім'я. Однак за вдаваною фамільярністю часто приховуються почуття. Зусилля, а нерідко й страждання, пов'язані з досягненням перемоги, викликають у спортсменів стосовно своїх колег щире співчуття.

Можна сказати, що в результаті вступу в спортивні стосунки з іншими людьми виявляється справжнє значення особистості людини та її свободи. Найчастіше в цих стосунках найбільш чітко проявляються кращі сторони людини.

У танцювальному спорті людські стосунки досягають значної глибини, а танці стають чинником, що відіграє важливу роль у встановленні між людьми різноманітних стосунків. Це пояснюється тим, що істотний для танцювального спорту елемент фізичного контакту особливо зближує людей. Це створює основу для встановлення стосунків рівності між ними, людина сильніше усвідомлює, що вона існує «для когось» і «разом з кимось». Танцювальні заняття усувають фізичну відстань [6; 74].

Танцювальний спорт дає людині можливість вільно розкривати себе в діяльності, що їй до душі, сприяє її самозвільненню й веде до більш природного способу життя. Саме тому танцюристи-спортсмени у стосунках між собою більш довірливі, відверті й товариські.

Значення танцювального спорту в тому, що він виробляє в людях працьовитість, сприяє усуненню «неспортивних» розходжень, наприклад, розходжень класових або культурних. Заняття бально-спортивними танцями

знищує багато бар'єрів, що заважають розвитку людських стосунків. Бально-спортивний танець також являє собою чинник, що сприяє подоланню схильності людської душі до самотності, тому що завдяки участі в змаганнях ця сторона людської природи певною мірою видозмінюється й здобуває нові якості.

І, нарешті, якщо вірно, що всі чинники, що сприяють установленню людських стосунків, є в танцях, то ці людські стосунки сильнішають у результаті вимог, які пред'являє до людини почуття товариства. Бально-спортивні танці сприяють розвитку людських стосунків, необхідність чого очевидна.

Отже, розвиток таких стосунків стає функцією танцювального спорту, яку він виконує не лише у своїх власних інтересах, але й в інтересах усього суспільства. Здійснення танцювальним спортом цієї функції призводить до вироблення в тих, хто займається ним певного способу життя й поведінки, що впливає й на інші сфери життя. Цьому способу життя й поведінці органічно властиві простота, щирість, прямота й повага до навколишніх [6].

Особливе місце займають структура й зміст взаємин танцюристів-спортсменів і тренерів, які нерідко відіграють вирішальну роль у процесі всієї діяльності.

У бально-спортивному колективі розрізняють два види взаємин: «танцюрист – танцюрист» і «тренер – танцюрист» (перший вид – горизонтальний рівень, другий – вертикальний). Кожен із цих видів взаємин поділяється на формальний і неформальний [11; 43; 51].

Формальні стосунки в системах «танцюрист – танцюрист» і «танцюрист – тренер» заздалегідь запрограмовані й обумовлені вимогами діяльності, підпорядковані їй завданням.

Стосунки в неформальній сфері розвиваються спонтанно, тому їх складніше вгадати. Такі взаємини складаються на основі нерегульованих симпатій і антипатій, переваг, спільних інтересів і захоплень.

Серед всіх взаємин, що складаються в процесі бально-спортивної

діяльності, найбільший впливають на її результати й на прогрес танцюриста його стосунки із тренером. Вони можуть мати різні зміст і спрямовуючі причини.

Зв'язки між танцюристом-спортсменом і тренером багато в чому залежать від ставлення тренера до самого себе, до танцюриста й від ставлення танцюриста до тренера й до самого себе.

Рівень цих взаємин, їхня якість і особливості мають як прямий, так і непрямий вплив на взаємодію тренера й танцюриста і як наслідок – на ефективність їхньої діяльності, а потім і на результат. У свою чергу, на характер цих взаємин значний вплив мають психологічні особливості тренера і його манера поведінки.

Найбільш сприятливою установкою танцюриста на сприйняття тренера є така, коли він бачить у тренері партнера, готового й здатного до ефективного співробітництва в бально-спортивній діяльності й до взаєморозуміння повсякденного життя. Особистість тренера, його поведінка, ставлення до танцюриста і їхньої спільної діяльності сприяють не лише танцювальному вдосконаленню учня, але формуванню й розвитку його особистості.

Науковці [11; 43; 51; 65] відзначають, що тренер і танцюрист-спортсмен пов'язані, насамперед, субординаційними взаєминами, при яких тренер – керівник, наділений адміністративною владою, а танцюрист – виконавець, повинен виконувати його накази й розпорядження. Тому першим критерієм високого рівня взаємин тренера й танцюриста-спортсмена виступає повне виконання тренерських вказівок танцюристом .

Якщо між тренером і танцюристом існують стосунки поваги, взаємодовіри, то танцюрист не боїться в чомусь не погодитися із тренером, взяти на себе відповідальність за нові рішення в ситуації, що змінилася. Виходячи із цього, другим критерієм оцінки комунікативних стосунків є наявність творчого компонента в діяльності танцюриста при виконанні їм тренерських вказівок.

Якщо тренер служить для танцюриста прикладом, є для нього

авторитетом, приваблює своїми людськими якостями, танцюрист буде обов'язково прагнути до всебічного спілкування з ним. Таке прагнення до спілкування із тренером – один з головних показників сприятливих взаємин між тренером і танцюристом.

На думку дослідників, успішність діяльності окремого танцюриста або колективу, особливо на початковому етапі підготовки, на 60-70% залежить від діяльності тренера.

Інтерес до факторів і причин позитивних або негативних стосунків спричинив серію досліджень, які показали, що тренери будують свої стосунки з учнями, орієнтуючись у першу чергу, на їхні специфічні якості й тільки потім – на особистісні, які оцінюються під впливом перших.

У низці досліджень з питань соціально-психологічних особливостей спортивної команди науковці виокремлюють чинники, що обумовлюють ставлення тренера до специфічних і особистісних якостей своїх учнів. По-перше, до таких чинників відносять завдання діяльності, систему цінностей і потреби тренера, уявлення тренера й спортсмена про їхні взаємні стосунки.

По-друге, обдарованість і талант танцюристів, що допомагають ефективно вирішувати специфічні завдання, багато в чому визначають ставлення тренера до учнів. Тренер підбирає таких учнів, які завдяки своїм якостям і здібностям можуть реалізувати на практиці всі його концепції й погляди, сприяти йому в задоволенні його потреб, пов'язаних із прагненням зайняти більш високий статус у суспільстві.

По-третє, чинник, що визначає міжособистісні стосунки – це уявлення тренера й танцюриста-спортсмена про їхнє ставлення один до одного. Якщо тренер бачить негативне ставлення до себе всіх або деяких учнів, знає про негативну оцінку ними його професійних і особистісних якостей то, як правило, він ставиться до таких учнів теж негативно.

Також, одним з основних чинників, що визначають ставлення танцюриста-спортсмена до тренера, є здатність останнього створити всі умови для задоволення учнями своїх потреб у танцювальному спорті. Тренер, що

сприяє задоволенню потреб і у формальній і неформальній сферах, користується у своїх учнів особливою прихильністю, незаперечним авторитетом [11; 43; 51; 65].

На думку педагогів [9; 12; 24; 50], істотною умовою успішного педагогічного спілкування є взаєморозуміння між учителем і учнями, у нашому випадку, між тренером і танцюристом. Взаєморозуміння веде до виникнення резонансу між тренером і вихованцями в розумінні тих самих дій, вчинків, явищ. Відсутність взаєморозуміння призводить до конфліктів, знижує виховний вплив заходів, проведених тренером. Якщо прояв вихованцем наполегливості розцінюється тренером як упертість, а прояв ініціативи – як порушення дисципліни, то тренер сам буде перешкоджати розвитку тих вольових якостей, які він прагне сформувати у вихованця. Не підвищить ефективності занять танцями й розцінювання вихованцями вимогливості тренера як причепливості.

Для встановлення взаєморозуміння між тренером і вихованцями потрібна наявність хоча б однієї із двох умов: або збіг оцінки ситуації, або, у найгіршому випадку, – при розбіжності точок зору – розуміння й виправданість чужих оцінок ситуації й вчинків. Однак щоб прийти до цього, часто потрібен тривалий шлях пізнання один одного.

Створення взаєморозуміння проходить через низку етапів: виникнення першого враження про партнера по спілкуванню, вивчення й розуміння партнера по спілкуванню, забезпечення розуміння себе партнером по спілкуванню, зближення позицій, підтримка взаєморозуміння.

Стосунки, що складаються в танцювальному колективі, не бувають непорушними, раз і назавжди встановленими. Вони постійно в динаміці, безупинно змінюються. Частіше зміни йдуть усім на користь, але іноді, навпаки, ефективність діяльності падає. Щоб уникнути негативних моментів у стосунках між танцюристами тренер повинен постійно контролювати динаміку стосунків і спрямовувати їх у потрібне для групи русло. Помічаючи підвищення конфліктності, психологічної напруженості, він повинен вживати

необхідних заходів [11; 45].

До основних ознак колективу, що позитивно впливає на ефективність бально-спортивної діяльності, належать:

- здатність і готовність окремих членів колективу до спільної діяльності;
- колективні норми;
- структурні стосунки членів колективу;
- задіяність колективу в більшій кооперації.

Здатність і готовність окремих членів колективу до спільної діяльності не розглядаються як абсолютні величини для визначення ступеня їхньої участі в діяльності колективу. Індивідуальні здібності й готовність до діяльності лише тоді повністю реалізуються в колективі, коли встановлена загальна мета цієї діяльності для всіх членів колективу й здійснюється координаційне керівництво для досягнення даної мети.

Нормативно-специфічні оцінки діяльності й поведінки членів колективу визначають тісний зв'язок між нормами й структурними взаєминами в колективі. Центральну позицію усередині колективу займає танцюрист, який найбільше відповідає встановленим нормам. Щоб норми бально-спортивного колективу стали істотними для окремих танцюристів, вони повинні усвідомлювати, що їхня діяльність і поведінка постійно оцінюються всім колективом. Така внутрішня оцінка має тісний взаємозв'язок зі структурними особливостями колективу.

Найбільш яскравим процесом у педагогічній діяльності, в умовах якого можлива спільна діяльність, є процес естетичного виховання. Сучасний бальний танець є представником салонної культури середини ХХ століття й за правилами існуючого тоді етикету всі присутні повинні бути одягнені у вечірні туалети. Ця вимога актуальна й сьогодні – для публічних виступів танцюристи використовують спеціальні костюми, що відповідають стилю програми. Присутність на репетиційних заняттях у відповідній формі є педагогічною вимогою тренера, яка згодом виробляє у тих, хто займається потребу в контролі за своїм зовнішнім виглядом взагалі й з появою на публіці, зокрема.

Естетичне виховання й танець тісно взаємопов'язані з іншими сторонами виховання: розумовим, моральним, трудовим, фізичним і, отже, дуже впливає на розвиток людини. Це пояснюється низкою причин. По-перше, єдністю мети всіх видів виховання; по-друге, діалектикою самого виховного процесу, у ході якого задіяні не окремі сторони людської особистості, а вся особистість у цілому; по-третє, наявністю загальної основи, на якій розгортається виховання, а саме діяльності.

У танцювальному спорті представлені практично всі види людської діяльності: пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, спілкування й ін. Тому в процесі занять бально-спортивними танцями можна активно формувати свідомість і поведінку людей у потрібному напрямку.

У процесі занять бальними танцями здійснюється розумовий розвиток особистості. По-перше, для того, щоб організувати певним чином рух свого тіла, необхідно знати, за допомогою чого ця організація досягається. З'являється потреба у більш докладному вивченні людського тіла, його функціональних особливостей і можливостей. По-друге, усвідомлене створення разом з партнером рухів вкрай важко без знань і застосування динамічних законів фізики. По-третє, тому що бальний танець виконується під музичний супровід, то вивчення основ музичної грамоти є цілком закономірним. Наприклад, знання й розуміння таких термінів музичної теорії як розмір, темп, тривалість, музичний удар, акцент, ритм, музична фраза є природним для людини, тому що дає можливість максимально наблизити характер руху до характеру мелодії. По-четверте, відбувається збагачення знаннями культурологічного характеру, тому що повноцінне вивчення сучасного бального танцю важко уявити собі без вивчення його національних корінь.

У процесі занять танцями також відбувається моральний розвиток тих, хто займається. Він спрямований на формування в людини соціально цінних якостей, які визначають його ставлення до інших людей, до суспільства, до самого себе й у сукупності представляють те, що прийнято називати

моральною вихованістю. Ця характеристика – стрижнева у визначенні особистості. Її зміст обумовлений нормами моралі, що панує в суспільстві [6].

Таким чином, бально-спортивна діяльність має не лише індивідуальний, але й колективний характер, відбувається й готується в присутності інших людей і за їхньою участю. Бально-спортивний колектив являє собою групу зі своїми соціально-психологічними особливостями, у якому між танцюристами при керівній ролі тренера складаються певні стосунки.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У ТАНЦЮВАЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ В ПРОЦЕСІ БАЛЬНО- СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Діагностика міжособистісних стосунків у танцювальному колективі

Вивчення й формування міжособистісних стосунків у танцювальному колективі є важливим для створення сприятливого середовища виховання юних танцюристів, виховання комунікативної толерантності, навичок соціальної взаємодії й урегулювання міжособистісних конфліктів, характерних для танцювальних груп. Важливість вивчення й наступного формування міжособистісних стосунків у танцювальному колективі обумовлена невмінням дітей і підлітків правильно будувати свої відносини з колективом, співпрацювати й ефективно взаємодіяти один з одним, розуміти суб'єктивно пережиті взаємозв'язки між людьми, що об'єктивно проявляються в характері й способах взаємних впливів людей один на одного в процесі спільної діяльності й спілкування.

Метою нашого дослідження є вивчення міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Основні завдання експериментального дослідження:

1. Відбір і апробація діагностичного інструментарію для вивчення розвитку міжособистісних стосунків у танцювальному колективі.
2. Аналіз і інтерпретація результатів дослідження.
3. Розробка програми гармонізації міжособистісних стосунків у танцювальному колективі та розробка рекомендацій для тренера танцювального колективу.

Дослідження включало два етапи, на кожному з яких залежно від

поставлених завдань застосовувалися різні методи дослідження.

На першому етапі дослідно-експериментальної роботи було визначено основні проблеми, пов'язані із встановленням міжособистісних стосунків у танцювальному колективі, було здійснений підбір методик, які дають можливість визначити чинники, що впливають на процес міжособистісних стосунків.

На другому етапі була проведена робота за підібраними методиками. Для вирішення поставлених завдань, в дослідженні нами були використані соціометричний метод, бесіда, анкета, спостереження.

З метою підтвердження гіпотези та мети дослідно-експериментальної роботи були також використані методика визначення міжособистісних стосунків школяра Рене Жиля (адаптовану для нашого дослідження) та методика оцінки психологічної атмосфери в колективі А. Фідлера.

За допомогою описаних вище методів дослідження вдалося з'ясувати: психологічні чинники міжособистісних стосунків; проблеми, що перешкоджають ефективності цього процесу в танцювальному колективі.

Використовувалася одна з форм природного експерименту – бесіда. Специфічна роль бесіди, як методу дослідження особистості, полягає в тому, що в ній досліджуваний надає словесний звіт про властивості і прояви своєї особистості. Тому в бесіді в повній мірі виявляється суб'єктивний бік особистості – самосвідомість, самооцінка властивостей особистості, переживання і емоційні відносини. Відповідно до цілей і завдань в бесіді виявлялися властивості особистості дітей, які нас цікавили. Питання ставилися так, щоб уникнути спотворювального впливу сторонніх на умови проявів властивостей особистості.

Для визначення індивідуального стилю спілкування і окремих властивостей дітей застосовувалось спостереження. У дослідженні ми використали два види спостереження:

- зовнішнє спостереження – відбір даних про психологію і поведінку дітей здійснюється шляхом прямого спостереження за ними зі сторони (під час

тренувань, поза тренуваннями, під час виїздів на змагання тощо);

- включене спостереження – під час тренувальних занять, досліджуючи взаємостосунки дітей, включають експериментатора в спілкування з досліджуваними дітьми, не припиняючи в той же час спостереження за взаємостосунками, що складаються між учасниками.

Окрім перерахованих методів, призначених для збору первинної інформації, застосовувався спосіб обробки цих даних, їх логічного і математичного аналізу, тобто для фактів і висновків, які ми отримуємо з інтерпретації переробленої інформації.

Після проведеного дослідження всі дані аналізувалися і систематизувалися. За допомогою цього були визначені проблеми встановлення міжособистісних стосунків в танцювальному колективі.

За результатами констатувального етапу експерименту було складено програму роботи щодо гармонізації міжособистісних стосунків у танцювальному колективі та розроблено рекомендацій по роботі з танцювальними колективами дітей та підлітків для тренерів.

У подальшому ми плануємо етап впровадження розробленої нами програми та проведення повторного дослідження з метою визначення змін, що відбудуться в танцювальному колективі після проведення виховних заходів.

Експериментальне дослідження проводилось на базі танцювально-спортивного клубу «Dance Life» м. Запоріжжя. Вибірку склали 20 дітей (8 хлопців та 12 дівчат – відповідно 8 танцювальних пар та 4 дівчинки) віком від 9 до 13 років.

Особливості міжособистісних стосунків дітей вивчались за допомогою соціометрії, метою якої було: а) визначення ступеню згуртованості – роз'єднаності в групі; б) вияв «соціометричних позицій», тобто авторитету членів групи за ознаками симпатії – антипатії, виявлення «лідерів» та «ізольованих»; в) виявлення внутрішньогрупових підсистем, згуртованих утворень, на чолі яких можуть бути свої неформальні лідери.

Метод соціометрії допоміг нам при дослідженні самопочуття особистості

у групі, способів та форм розподілу авторитету та влади у малих групах, при визначенні структури первинних груп. Ще одним важливим аспектом методу є те, що у комплексі з психодіагностичними методиками ми можемо виявити залежність соціометричного статусу від рівня розвитку організаторських та комунікативних здібностей, рівня самооцінки, тривожності і т.ін. На нашу думку, для тренера важливо знати груповий статус особистості або положення в колективі кожного її члена, оскільки це дозволяє виявити місцем, яке займає танцівник-спортсмен у структурі групи з точки зору міжособистісної переваги, симпатії – антипатії, лідерства. Крім того, важливе значення має суб'єктивний чинник – внутрішня позиція, яка багато в чому обумовлена самооцінкою особистості. Самооцінка відображає те, що спортсмен-танцівник бачить у самому собі порівняно з тим, що має цінність для нього й для колективу. Значення її дуже велике – занадто висока або занадто низька самооцінка може стати джерелом внутрішньої конфліктності.

Також, знання ступеня організованості колективу дозволить тренереві правильно розставити пріоритети при досягненні танцювально-спортивних завдань, вирішити чи можна доручити дітям самостійно виконати те або інше завдання, виявити їхні організаторські здібності, налагодити взаємодопомогу, взаєморозуміння.

Застосування соціометричного методу дозволяє одержати знання про внутрішньоколективні відносини, що допоможе тренереві в організації виховного процесу, вирішенні тренувальних і змагальних завдань, з'ясувати наявність мікрогруп, їх структуру, лідерів, шляхи налагодження позитивних відносин у бально-спортивному колективі.

У даний час соціометрія активно використовується психологами, педагогами, соціальними працівниками. Безперечна перевага даного методу в тому, що внутрішньогрупові відносини отримують конкретний вираз у вигляді таблиць, схем, графіків, числових величин. Проте всі ці відомості не є вичерпною характеристикою групи, оскільки є лише описом міжособистісних переваг, що склалися, відносин симпатії і антипатії. Крім того, зі всього

різноманіття неформальних відносин в групі виявляються тільки ті, які відбиті у формулюваннях пропонованих питань. І, нарешті, соціометрія не дозволяє встановити мотиви вибору або відкидання одних членів групи іншими. Тому ми використовували соціометричний метод в комплексі з методикою визначення міжособистісних стосунків школяра Рене Жиля (адаптовану для нашого дослідження) та методикою оцінки психологічної атмосфери в колективі А. Фідлера.

Для проведення соціометричного опитування використовувалася соціометрична карта (опитувальний лист, бланк анкети), яка заповнювалася кожним членом колективу.

Дітям пропонувалось зробити свій вибір та відповісти питання:

1. Якби ти мав/мала можливість запросити когось із членів нашого колективу до себе на день народження, то кого б ти запросив / запросила?
2. Кому ти довіриш свою таємницю?
3. Як ти думаєш, хто б міг замінити тренера на занятті при його відсутності (наприклад, коли він вийшов під час заняття)?

Аналіз соціометричних карток дозволив встановити різні прояви міжособистісних відносин: схильність, перевага (позитивний вибір), відкидання, уникнення (негативний вибір), залишення без уваги, ігнорування.

Результати нашого соціометричного методу на констатувальному етапі експерименту показали, що в групі виявилось:

- лідери – 2 (одна дівчинка і один хлопець);
- надається перевага – 7 (4 дівчинки і 3 хлопці);
- неавторитетних, прийнятих – 11 (4 хлопці і 7 дівчат);
- знехтуваних, ізольованих – немає.

Група є досить розрізненою, хоча зв'язки між окремими елементами групи присутні. Більший рівень взаємодії й згуртованості виявляється в неформальних стосунках.

На складеній нами соціограмі ми одержали розподіл членів групи відповідно до кіл: у центральному колі – лідери групи, у другому колі –

референтне ядро групи (реальна група дітей, з якою кожна окрема дитина співвідносить себе як з еталоном і на норми, думки, цінності й оцінки якої, вона орієнтується у своїй поведінці самооцінці), у третьому – ті члени групи, кого в цілому приймають, але вони не користуються авторитетом у групі, ті члени групи, які взаємодіють і спілкуються як з лідерами, так і зі знехтуваними, у четвертому колі – знехтувані, тобто ті, з якими група мало взаємодіє. Іншими словами, соціограма показує наскільки дитина бажана в системі міжособистісних стосунків, чи відчувають до неї члени колективу симпатію чи ні. Залежно від цього можна говорити про емоційний клімат групи для кожної дитини: теплий, сприятливий, холодний, відчужений.

До першої групи «зірки» були віднесені дівчинка й хлопчик, що набрали 5 і більше виборів (10 %). Це діти, які емоційно привабливі для інших, мають гарно розвинуті комунікативні навички, користуються популярністю, повагою у членів колективу. Часто вони дружелюбні, товариські, невимушені в спілкуванні, емпатійні й соціально активні. Інші учасники колективу тягнуться до лідерів, оскільки дітям з ними цікаво проводити час. У свою чергу, діти-«зірки» прагнуть до визнання, поваги, схвалення з боку інших, як правило, найбільш значущих осіб, до чийої думки вони найбільше прислухаються і на чийо думку вони орієнтуються. Такі діти мають потребу в соціальному схваленні своєї поведінки.

У групу тих, кому надається перевага увійшли діти, що мали 3-4 вибори (35 %). Це діти, які займають значуще місце в колективі. З ними охоче спілкуються, товаришують. Ці діти особливо не чим не виділяються серед інших, проте їм довіряють, з ними можуть порадитись, хочуть грати й товаришувати.

Третю групу «неавторитетні, прийняті» склали діти, що мали 1-2 вибори (55 %). Звичайно це нетовариські, неактивні діти, не користуються популярністю у інших членів колективу. Вони рідко включаються в загальну спільну діяльність.

Дітей, які займають ізольоване положення в колективі, не виявлено.

Істотним доповненням до результатів соціограми є вивчення взаємності зроблених дітьми виборів, що дозволяє з'ясувати, наскільки взаємними є переваги дітей. Для цього ми обчислили коефіцієнт взаємності (КВ). Коефіцієнт взаємності (КВ) склав 30 % (при кількості виборів, що дорівнює 60, кількість взаємних виборів – 18), що є низьким показником взаємності. Таким чином, ми можемо зробити висновок про недостатню кількість учасників колективу, які об'єднані взаємними виборами у мікрогрупи або пари. Відносини в колективі можна характеризувати як розрізнені.

Також ми визначили рівень благополуччя міжособистісних відносин у колективі. Для цього ми підраховали й порівняли кількість дітей, що мають високий і середній статус (лідери і ті, кому надається перевага) – 45 %, і кількість дітей, які мають низький статус («прийняті», «ізолювані») – 55 %. Таким чином, ми виявили низький рівень благополуччя міжособистісних відносин, тому що кількість дітей з низьким статусом перевищує кількість дітей із середнім і високим статусом.

Також звертаємо увагу на те, що особливістю виборів є їхній гендерний характер, тобто дівчата в основному вибирали дівчат, а хлопчики – хлопців.

Індекс ізолюваності (І) у колективі 0 %, оскільки «ізолюваних» членів колективу не виявлено. Отже, колектив можна вважати досить благополучним.

Вивчення характеру міжособистісних відносин, виявлення чинників, що впливають на характер їхнього протікання ми здійснювали за допомогою методики визначення міжособистісних стосунків школярів Рене Жиля, адаптовану до завдань нашого дослідження.

Для нашого дослідження ми обрали три рисунки (додаток А). Кожній дитині пропонувалось розглянути рисунок і відповідити на поставлене питання, позначивши на зображеній картинці обране для себе місце.

Рисунок 1: «За столом сидить тренер, інші учасники колективу ще не прийшли. Куди ти сядеш?».

Рисунок 2: «Тут гуляють твої товариші по колективу. Де гуляєш ти?».

Рисунок 3: «Ти й твої товариші на екскурсії, екскурсовод вам щось

розкажує. Де в цей час перебуваєш ти?»).

Показуючи дітям три рисунки, ми просили їх відповідати на поставлені питання. Так, розглядаючи перший рисунок (додаток А), потрібно було відповісти на запитання: «За столом сидить тренер, інші учасники колективу ще не прийшли. Куди ти сядеш?». Більшість дітей відповіли, що сядуть поруч із тренером. Наприклад, такі відповіді: «Поки інші не прийшли, я посиджу із тренером. А коли прийдуть друзі, сяду поруч із ними»; «Я буду сидіти поруч із тренером й допомагати йому». Протилежну позицію щодо тренера жоден із дітей не вибрав.

Таким чином, виконання дітьми даного завдання показує, що в основному міжособистісні відносини із тренером складаються благополучно. Особистість тренера є для членів колективу найбільш значущою.

Відповіді на питання за другим рисунком: «Тут гуляють твої товариші по колективу. Де гуляєш ти?» показали такі результати. Діти, які в соціометрії набрали більше 3 виборів, показали себе на рисунку в компанії інших дітей у центрі. Діти, які мають розвинені навички товариськості, надавали, наприклад, такі відповіді: «Зараз підійдуть ще хлопці, і ми підемо грати у футбол». Одна дівчинка вказала своє місце розташування окремо від інших дітей, пояснивши це тим, що вона «не дуже любить гуляти». Зазвичай, це тиха дівчинка, не дуже любить спілкуватися з іншими. Інші хлопчики й дівчатка показали себе на рисунку в невеликих групах по 2-3 особи (наприклад, Настя, вказавши на двох дітей біля дверей будинку, сказала: «Ми з Аліною йдемо у Flay Park»).

Розглянувши третій рисунок (додаток А) дітям потрібно було відповісти на питання: «Ти й твої товариші на екскурсії, екскурсовод вам щось розкажує. Де в цей час перебуваєш ти?»).

Майже все дівчатка вказали, що перебувають поруч із екскурсоводом, 4 дитини сказали, що знаходяться поруч із тренером, ще двоє позначили себе осторонь, зазначивши, що «Я спостерігаю за всіма».

Таким чином, результати методики Рене Жилия свідчать про те, що міжособистісні відносини в колективі між дітьми недостатньо розвинені. При

цьому ми виявили позитивне, довірливе відношення дітей до тренера. На нашу думку, таке відношення дітей до тренера є чинником, що визначає відношення до занять бально-спортивними танцями в цілому

З метою вивчення психологічної атмосфери в колективі застосовувалася методика А. Фідлера. Загальні результати діагностики за даною методикою по всій групі подані в таблицях 2.1. та 2.2.

Таблиця 2.1.

Зведена таблиця результатів за методикою
«Оцінка психологічної атмосфери в колективі»

№ респондента	Кількість балів	Рівень психологічної атмосфери в колективі
1	46	Середній
2	29	Високий
3	28	Високий
4	41	Середній
5	28	Високий
6	40	Середній
7	48	Середній
8	48	Середній
9	55	Низький
10	42	Середній
11	40	Середній
12	43	Середній
13	53	Низький
14	51	Низький
15	48	Середній
16	68	Низький
17	42	Середній
18	37	Середній
19	35	Середній
20	56	Низький

Таблиця 2.2.

Рівень психологічної атмосфери в колективі

Рівень	Кіл-сть осіб	Відсоткове співвідношення
Високий	3	15%
Середній	12	60%
Низький	5	25%

Високий рівень характеризується доброзичливою атмосферою в колективі, де діти не бояться висловлювати свою думку, вільно самовиражаються, не зазнають тиску з боку окремих членів групи, в тому числі лідера групи, можуть відкрито заявити про свої бажання, наміри і почуття при обговоренні загальних колективних проблем. Також дотримується свідомо внутрішньогрупова дисципліна, що говорить про задоволеність приналежністю до групи, дотримується достатня інформованість членів групи про її завдання й поточний стан справ, високий ступінь емоційного включення, взаємодопомоги при виникненні стану фрустрації в будь-кого із членів групи, прийняття на себе відповідальності за стан справ кожним членом групи.

Середній рівень задоволеності психологічною атмосферою в колективі відображає залежність задоволеності/незадоволеності від конкретної ситуації, у якій перебуває група. При сприятливій зовнішній ситуації групі властиві стабільність, доброзичливість і згуртованість, однак при складних зовнішніх умовах група стрімко розбивається на угруповання, схильна до конфліктів, у тому числі відкритих, ігнорує бажання й інтереси окремих її членів. Крім того, середній рівень є найпоширенішим у підліткових групах, тому що дуже явно виділяються лідери (ведучі) і ведені.

Низький рівень говорить про незадовільну психологічну атмосферу, що характеризується високою конфліктністю, суперництвом, наявністю агресивних тенденцій, пригніченням з боку референтної групи інших членів групи, їхнє прагнення нав'язати свої правила. Також група має такі характеристики: відсутність згуртованості, доброзичливості, можливості діяти відкрито переслідуючи певні цілі, наявність розрізнених угруповань, нестабільність групи, відсутність внутрішньогрупової дисципліни, залежність від думки референтної групи.

Таким чином, за результатами діагностики можна зробити висновок про те, що в групі в цілому доброзичливий клімат, середній рівень задоволеності психологічною атмосферою, є два лідери слабо контактуючі між собою, низький рівень згуртованості в групі. На нашу думку, низький рівень

згуртованості та недостатня взаємодія між членами бально-спортивного колективу є наслідком навчання під час війни в Україні, що заважає проводити тренування у звичному режимі, у повному складі груп та проводити будь-які виховні заходи.

2.2. Система роботи, спрямована на формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю

Констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи дав змогу визначити наявні проблеми дитячого колективу бально-спортивного танцю. У дітей виникають проблеми у взаємодії один з одним. В колективі наявний низький рівень згуртованості, невміння конструктивно вирішувати спірні питання, адекватно реагувати на успіхи та невдачі під час змагань. Таким чином, формувальний етап дослідно-експериментальної роботи має бути спрямований на виявлення і апробацію сукупності педагогічних умов, що забезпечують ефективність налагодження взаємодії між членами колективу бально-спортивного танцю. При цьому ми виходимо з того, що основна роль у вирішенні вищезазначених проблем відводиться особистості тренера, бо саме від його професійної майстерності, від того, наскільки він сам включений у систему соціальних зв'язків, залежать його потенційні можливості як суб'єкта міжособистісної взаємодії.

Данні, отримані на констатувальному етапі експерименту, показали, необхідність розробки програми гармонізації міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Мета програми – підвищення рівня згуртованості колективу та корекція міжособистісних стосунків.

Завдання програми:

- 1) підвищенні комунікативної компетентності членів колективу;
- 2) формуванні й розвиток комунікативних вмінь і навичок, взаємодії, співробітництва, навчання конструктивним засобам вирішення спірних питань;

3) розвиток перцептивно-рефлексивних та емпатійно-емоційних якостей;

4) навчання індивідуалізованим прийомам міжособистісного спілкування.

Міжособистісні стосунки з однолітками відбуваються, головним чином, у процесі спільної діяльності, занять танцями, ігор. Дитина очікує від партнерів спільності захоплень і практичних інтересів, допомоги в різних ситуаціях. Навіть від найбільш близьких однолітків, яких діти вважають своїми друзями, вони в більшості випадків чекають допомоги.

Постійна взаємодія дитини з товаришами породжує в неї прагнення зайняти гідне місце в колективі. Це один з домінуючих мотивів поведінки й діяльності, особливо в підлітковому віці. Потреба в самоствердженні настільки сильна в цьому віці, що заради визнання товаришів підліток може навіть поступитися своїми поглядами й переконаннями, зробити дії, які розходяться з його моральними установками.

Міжособистісні стосунки дітей складаються не тільки завдяки механізмам міжособистісної взаємодії, але й міжособистісного сприйняття й комунікації. Їхній прояв можна помітити, насамперед, у спілкуванні. Важливими механізмами міжособистісного сприйняття виступають емпатія й рефлексія. Причому рефлексія розуміється не у філософському значенні, а «... під рефлексією розуміється усвідомлення кожним з учасників процесу міжособистісного сприйняття того, як він сприймається своїм партнером по спілкуванню» [69].

Практика педагогічної взаємодії дозволяє сформулювати низку принципів, на яких будуються міжособистісні стосунки в колективі:

1. Принцип активності. Слідування цьому принципу означає не тільки надання дитині можливості бути всебічно розвиненою, гармонійною особистістю в колективі, але й покладання на неї відповідальності за реалізацію цієї можливості. Всебічний розвиток особистості – активний процес самостійного, творчого конструювання власної особистості, її самовиховання і

самовдосконалення. Реалізація педагогом принципу активності в цьому контексті припускає не пасивне засвоєння дитиною тієї або іншої моральної норми на функціонально-рольовому рівні, а активне оволодіння цією нормою з урахуванням вимог колективу.

2. Принцип діяльності. Відповідно до цього принципу, взаємодію колективу і особистості слід розуміти не тільки як створення комплексної багатопланової діяльності, але й як організацію спільної діяльності дитини з дорослим і однолітків. Щоб спільна діяльність дитини відповідала завданням всебічного розвитку особистості, вона повинна бути:

- а) достовірно спільною діяльністю, в якій втілені відносини відповідальної залежності;
- б) соціально значущою, цікавою для дітей;
- в) динамічною, такою, що здійснює зміну соціальної ролі дитини в процесі взаємодії і функціонування;
- г) емоційно насиченою колективними переживаннями, що дають можливість для дієвого співчуття невдачам і щирій радості успіхам інших людей.

3. Принцип колективності. Рівень розвитку особистості багато в чому залежить від рівня розвитку міжособистісних стосунків групи, в яку вона включена. Найбільш сприятливі умови для формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій особистості створює група високого рівня розвитку – колектив. Для реалізації принципу колективності в освітніх закладах можуть бути використані: групові форми роботи під час занять, ситуації спільних переживань з приводу успіхів і невдач групи.

4. Принцип особистісного підходу. Згідно цьому принципу, слід враховувати індивідуально-психологічні особливості (пам'яті, уваги, типу темпераменту, розвиненості тих або інших здібностей і т. ін.) дітей, тобто з'ясувати, чим конкретна дитина відрізняється від своїх однолітків і як у зв'язку з цим слід будувати виховну роботу. Врахування індивідуальних особливостей – це один з аспектів більш загального, особистісного підходу до

дитини. Слід виявити також, як представлена дитина в колективі і як колектив представлений в її особистості [50].

Впровадження програми здійснюється у три етапи.

Перший етап роботи передбачає формування мотиваційної спрямованості учасників на гуманну поведінку під час занять бальними танцями, створення позитивного настрою групи, сприятливої емоційної атмосфери, прийняття та довіри у спілкуванні, зняття бар'єрів для прояву почуттів та емоцій, виділення зон психологічного комфорту. На цьому етапі відбувається ознайомлення дітей зі змістом і сутністю гуманних цінностей. Специфіка його полягає в тому, що члени колективу бально-спортивного танцю більше уваги звертають на колективний досвід, зовнішні приклади, усталені стереотипи поведінки, прийняті в даній спільності. В цей період у колективі бально-спортивного танцю налагоджується діяльність органів самоврядування, що сприяє демократичному керуванню колективом.

Значна увага має бути звернена на набуття навичок самопізнання, на правильну оцінку своїх можливостей та недоліків, вміння керувати ними. Важливе місце відводиться формуванню альтруїстичного розуміння змісту життя, глибина якого безпосередньо залежить від діапазону духовних потреб людини, безмежного розширення їх.

Другий етап характеризується індивідуальним підходом до кожного учасника та забезпеченням психолого-педагогічних умов формування міжособистісних стосунків. На цій стадії відбувається значна перебудова принципів, характерних для попередньої стадії, а учасники поступово утверджують свою суб'єктивність. Розв'язуються також суперечності, що виникають між індивідом і колективом, між потребою індивіда стати особистістю і можливостями, які надає для цього колектив.

Третій етап є завершальним у формуванні міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю. На цьому етапі учасники віддають перевагу не зовнішнім чинникам, а внутрішнім мотивам і переконанням. Нормативна регуляція поведінки відбувається на рівні свідомості. Основою

мислення і діяльності є творчість, зокрема на основі естетичних смаків, набутих у процесі вивчення та виконання бальних танців. Звичайно, наслідування не зникає повністю, але воно виступає вже як допоміжна форма стосунків між усіма учасниками колективу. Тут використовується копіювання на емпіричному рівні, напрацьовуються творчі взаємостосунки з метою раціональних узагальнень. На цьому рівні відбувалась інтеграція структурних компонентів особистості в цілісну систему, поєднання мислення і діяльності, почуття і розуму, ідеалів і волі.

Під час проведення формувального етапу експерименту передбачається психолого-педагогічне дослідження, результати якого спрямовуються на вирішення завдань, що стоять перед колективом бально-спортивного танцю. Перевірка результативності проведеної роботи буде здійснюватися на основі порівняння даних на початок і кінець експерименту для визначення динаміки формування міжособистісних стосунків, встановлення прогресу, якого досягла група та визначення необхідності продовження роботи з колективом щодо розвитку міжособистісних стосунків.

Відповідно до мети, завдань й етапів роботи нами розроблено план виховної роботи з формування міжособистісних стосунків і згуртованості колективу бально-спортивного танцю:

- 1) бесіди тренера з усім колективом, що включають інформацію про основні труднощі, які виникають при взаємодії танцюристів під час конфліктів, засобах вирішення міжособистісних конфліктів, стилях поведінки, методах саморегуляції;
- 2) індивідуальні бесіди тренера з танцюристами – «зірками», з тими, кому надається перевага і орієнтація танцюристів на встановлення взаємодії з «неавторитетними»;
- 3) практичні тренінгові заняття, розроблені з урахуванням специфіки групи, її проблем й вікових особливостей учасників;
- 4) залучення до виховної роботи батьків;
- 5) знайомство із правилами взаємостосунків в тренувальному процесі, у

ході яких танцюристи усвідомлюють, чи відповідає їхня поведінка запропонованим положенням, відбувається усвідомлення своєї поведінки й прийняття запропонованих положень.

Основною формою роботи є тренінг. Програма передбачає дев'ять тренінгових занять. Вправи підібрані так, щоб жодна проблема групи не залишилася поза увагою, що знайшло відбиття у тематиці й цілях занять:

Заняття 1. «Знайомство». Мета: розвиток у дітей форм безпосередньої комунікативної поведінки, формування навичок групової взаємодії, розкритості та внутрішньої свободи, мотивація на подальшу роботу.

Заняття 2. «Всі ми чимось схожі». Мета: дати можливість дітям дізнатися про особливості та індивідуальні якості кожного з них та формування у дітей емоційно-позитивного ставлення один до одного.

Заняття 3. «Відчуй себе щасливим...». Мета: дати можливість самовиразитися кожному учаснику колективу та відчувати впевненість в собі.

Заняття 4. «Шлях довіри». Мета: активізація та закріплення довіри дітей один до одного, розвиток їх індивідуальності.

Заняття 5. «Агресія і гнів». Мета: розвиток у дітей ефективних засобів контролю та керування негативними емоціями.

Заняття 6. «Душевна погода». Мета: подолання невпевненості в собі, зробити акцент на важливості й необхідності вербалізації своїх емоцій й переживань.

Заняття 7. «Як добре робити все разом!». Мета: активізація взаємодії між дітьми у колективі бально-спортивного танцю.

Заняття 8. «Злагоджена робота у команді». Мета: закріплення в колективі доброзичливості, відкритості та взаємодопомоги.

Заняття 9. «Всі разом!». Мета: підвищення згуртованості колективу; підведення підсумків проведених занять.

Тренінгові заняття спрямовані на:

- подолання комунікативних бар'єрів, розвиток умінь орієнтуватися в складних емоційно насичених ситуаціях (вправи «Туман», «Обмін ролями»;

гра «Невдале інтерв'ю», «Контакти»).

- розвиток умінь вислухати співрозмовника, здатність до емпатії (вправи «Анабіоз», «Вибір», «Картина», «За що ми любимо»; гра «Суперечка»).

- розігрування конфліктної ситуації (наприклад, яка виникла під час тренування) з різними варіантами поведінки (суперництво, компроміс, співробітництво);

- формування згуртованості колективу (вправи «Наш загальний будинок», «Сімейна фотографія», «Моя родина»).

Тренінг стосується важливої сфери людських стосунків: «Яким мені потрібно бути для того, щоб я та мій колектив досягли поставленої мети?». Цей досвід досить індивідуальний: кожен учасник робить свої спостереження, свої відкриття.

Кожен з учасників може знайти відповіді на питання:

1. Що необхідно для того, щоб мій колектив став ефективним?
2. Яким я повинен бути в колективі, щоб стосунки в ньому були злагодженими?

Ми можемо зробити припущення, що під час проведення перших занять діти можуть взаємодіяти неефективно, може бути важко налагодити зворотній зв'язок, можуть виникнути певні труднощі, наприклад, через наявність ворожих стосунків між деякими дітьми та підвищений рівень конфліктності у колективі. Тому зусилля тренера на перших заняттях мають бути спрямовані на подолання труднощів взаємодії, допомогти дітям більше дізнатися один про одного, зацікавити їх відвідувати тренінгові заняття, орієнтувати членів колективу на взаємну підтримку, надання взаємодопомоги.

При цьому під час реалізації програми необхідно створити належні педагогічні умови, які б забезпечували і регулювали цілеспрямоване формування цих взаємин саме в дитячому колективі бально-спортивного танцю, оскільки цей процес залежить від умов, у яких відбувається.

Ми вважаємо, що головною умовою результативності міжособистісних стосунків в дитячому колективі є активізація комунікативної діяльності як у

ході тренувального процесу, так і в неформальному спілкуванні; орієнтація на суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини в педагогічному спілкуванні, які сприяють розкриттю творчих можливостей комунікаторів.

Однією з основних педагогічних умов є формування в учасників позитивного ставлення та мотиваційної спрямованості на стійку потребу в танцювальній творчості. Дотримання цієї умови передбачає збалансованість і супідрядність мотиваційно-ціннісних орієнтацій учасників колективу бально-спортивного танцю та виконання поставлених завдань.

Слід підкреслити, що мотив як рушійна сила дій і вчинків людини включає мету та програму діяльності, що значною мірою відображують внутрішню позицію особистості, її настанову на певну поведінку. Тому формування саме мотивованості на гуманну поведінку є найважливішою умовою ефективності гуманізації взаємин у колективі. Серед сукупності мотивів варто виділити пізнавальні (орієнтація на оволодіння знаннями про гуманну поведінку; засвоєння способів діяльності, прийомів самоосвіти; наявність програми гуманного самовдосконалення) та соціальні (почуття відповідальності, бажання добитися авторитету серед членів колективу, здобути схвальну оцінку своєї діяльності).

Іншою умовою є створення атмосфери в колективі, що спонукає до доброзичливого ставлення один до одного та оточуючих. З аналізу багатьох праць вітчизняних та зарубіжних вчених різних історичних періодів випливає, що сутність особистості за своєю природою є соціальною, тобто, джерела розвитку особистості, її свідомості переважно перебувають у суспільстві, а отже, зумовлені колективом, що оточує її. Саме заклади освіти, творчі колективи, вчителі, вихователі, тренери – це той організований і організуючий фактор життя, який існує для того, щоб замість численних дезорганізованих поштовхів, котрі дає життя, організувати досвід дитини, спрямувати його в необхідне русло. Тому головним об'єктом педагогічної роботи з формування взаємостосунків є не сама дитина, а взаємини, які складаються між дитиною і оточуючими в процесі діяльності.

Важливою умовою формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю є спілкування тренера з учасником як з рівним, вартим поваги партнером, визнання за ним права на особисту точку зору, права бути тим, ким він є. Такий підхід формує в дітей такі властивості особистості, як самоповага, переживання своєї унікальності, неповторності, індивідуальності.

Практика показує, що взаємини в танцювальних колективах між тренером та учасниками не завжди відповідають демократичним принципам. Поглибленню гуманних взаємин між дітьми в колективі значною мірою сприяє гуманний стиль керівництва, який здійснюється на основі особистісного підходу до учасників, діалогу з ними. Гуманний керівник, залучаючи дітей до танцю, водночас постає перед ними як зразок людяності й передає їм риси свого характеру. Для дитини танцювальний колектив, як і танець, не існують без тренера і, тільки через взаємоповагу та доброзичливе ставлення один до одного можна пробудити інтерес до бального танцю. Якщо ж учасник не бачить у тренері старшого друга, надію і опору, навчання втрачає для нього будь-який сенс, адже насамперед через любов до свого вчителя/тренера дитина входить у світ знань, світ танцю.

Істотною умовою гуманістичного виховання є правильне використання емоційних педагогічних стимулів, які зумовлюють позитивні мотиви діяльності та педагогічний такт керівника колективу. Емоційні педагогічні ситуації – комплекс спеціально створених педагогічних емоційно сповнених ситуацій, пройнятих виховною ідеєю, які впливають на почуття дітей, викликають у них емоційний відгук, співпереживання. Педагогічний такт – це форма і міра поведінки керівника стосовно дітей, в процесі якої враховують педагогічний результат спілкування. У структурі педагогічного такту зауваження чи похвала мають особливий вплив залежно від того, наскільки вразливою є дитина. Такт – це постійна увага до дитини, яка опинилася в становищі, що може образити її гідність, честь, самопочуття, підірвати до неї повагу з боку дітей, які її оточують. Тому для керівника

колективу бально-спортивного танцю важливим є вміння його як тренера робити дітям критичні зауваження щодо їхнього виконавства. Вольовий жест, заохочуюча чи схвальна посмішка, забавний жарт, легка іронія, ввічливе прохання – ці та інші прийоми взаємодії дають змогу керівникові знайти свій неповторний стиль спілкування з колективом бально-спортивного танцю. В такому колективі дитина відчуває себе затишно й отримує найбільше можливостей для розвитку своєї особистості.

Слід відзначити складність формування міжособистісних стосунків та відносність визначеного рівня їхньої сформованості. Розуміючи виховання як частину процесу розвитку особистості, саме свідомий, цілеспрямований вплив на особистість інших людей, які ставлять за мету виробити в них певні якості, припускаємо, що дитина зазнає впливу стихійних взаємодій з суспільством і не відокремлюємо ці поняття при формуванні міжособистісних стосунків у процесі занять бальними танцями.

Ми передбачаємо, що в результаті запропонованої системи роботи тренера з формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю покращиться соціально-психологічний клімат колективу, підвищиться рівень благополуччя в даному колективі, покращаться умови взаємодії членів колективу, у дітей з'явиться почуття задоволення від спілкування з членами колективу, самопочуття кожної дитини в колективі поліпшилось у зв'язку з тим, що діти навчаються конструктивно вирішувати проблеми, а конфліктних ситуацій стане менше.

На підставі висновків, зроблених за результатами теоретичного аналізу досліджуваної проблеми, ми розробили рекомендації тренеру, який працює з колективом бально-спортивного танцю. У роботі тренера-педагога можна умовно виділити два напрями:

1. Робота з дітьми: індивідуальна робота, групова робота, проведення колективних заходів (екскурсії, прогулянки на природі, відвідування басейну, розважальних закладів «Volkland», «Fly Kids», пейнтбол та ін.), проведення бесід, тренінгів з метою підвищення самооцінки дитини, її самоствердження в

колективі, зміцнення відчуття «ми».

При проведенні індивідуальної роботи необхідно враховувати такі вимоги:

- безпечний діалог можливий лише в атмосфері взаємної довіри: якщо дитина не довіряє дорослому, вона не прийде до нього по допомогу і не прийме її навіть в найважчій ситуації;
- взаємна довіра припускає наявність у педагога-тренера установки на надання індивідуальної допомоги, а у вихованця готовності її прийняти, піти на добровільний контакт з дорослим, прагнення знайти у нього розуміння і підтримку;
- у першу чергу, у педагога-тренера повинна бути позитивна «Я-концепція»: людина, не впевнена в собі, сприймає себе негативно і не зможе вселити в іншого оптимізм і готовність долати труднощі з вірою в себе;
- вміння підтримувати і розвивати теплі, довірливі взаємовідносини з вихованцем, створювати у нього відчуття відвертості і свободи в спілкуванні показати наскільки важливі для дорослого його особисті проблеми;
- особливе значення в діалозі з дитиною має почуття гумору дорослого;
- індивідуальна допомога буде ефективнішою, якщо педагог-тренер володіє достатньою методичною компетентністю, тобто володіє методиками контактної взаємодії, уміє вести індивідуальну бесіду, використовувати психологічно-педагогічні комунікативні прийоми;
- гармонійне поєднання особистісного, диференційованого, вікового і індивідуального підходів.

2. Робота з батьками: бесіди з батьками, сімейне консультування; проведення спільних заходів (інтелектуальних, розважальних) з метою збагачення комунікативного простору колективу і зміцнення сприятливого мікроклімату в сім'ях; організація роботи в «батьківських» групах.

При роботі з батьками бажано дотримуватися таких принципів для побудови конструктивного діалогу:

- принцип рівноправності: і педагог-тренер, і батьки вихованців є

рівноправними суб'єктами взаємодії, спрямованої на вирішення вікових завдань і індивідуальних проблем дитини. Перевага педагога-тренера – його професіоналізм. Перевага батьків – досвід сімейного виховання і краще знання дитини, тому ні та, ні інша сторона не повинна диктувати свої умови;

- принцип безпечного діалогу: досягнення загальної мети батьками вихованців і педагогом-тренером можливо лише в атмосфері взаємної довіри і відсутності страху один перед одним. Молодому тренеру слід не боятися батьків вихованців, маскуючи свій страх повчальним тоном або дистанціюванням від них, а спокійно і гідно роз'яснювати свою позицію і свої цілі, погоджуючи їх з позиціями і цілями іншої сторони;

- принцип «поля перетину»: якщо тренерові вдасться показати батькам вихованця, що він щиро хоче добра їхній дитині, що він зацікавлений в її успіху і благополуччі, то вони рано чи пізно приймуть його позицію і будуть відкриті для діалогу;

- принцип «точки опори»: точкою опори співпраці педагога-тренера з сім'єю вихованця може бути тільки безумовне схвалення його тренером. Ці схвалення виражаються в тому, що тренер бачить і називає батькам дитини в першу чергу її достоїнства, а не недоліки. Останні ж повинні не констатуватися і пред'являтися у вигляді звинувачення батькам і дитині, а розглядатися як проблема, що вимагає спільного пошуку шляхів вирішення;

- принцип конструктивності: будь-яка взаємодія педагога-тренера з батьками вихованця повинна мати чітку мету і певний результат: будь-яка безпредметна розмова і марна трата часу можуть викликати у батьків відчуття роздратування і небажання продовжувати співпрацю;

- принцип оптимізму: якою б складною не була проблема дитини, яким би непривабливим не виглядав його вчинок, тренер не повинен опускати руки і демонструвати її батькам повне розчарування і зневіру в кращі зміни. Оптимістична віра у вихованця і прагнення допомогти йому в будь-якій ситуації – основа індивідуальної допомоги, яку здійснює тренер разом з батьками.

Звичайно, навіть знання названих вище принципів не гарантує успіху співпраці педагога-тренера з сім'ями вихованців, адже ці принципи позначають найзагальніші, стратегічні підходи до їх взаємодії, а кожен конкретний випадок вимагає ретельного продумування тактики тренера залежно від індивідуальних особливостей вихованця і його батьків.

Результати нашого дослідження не вичерпують всіх аспектів проблеми. Подальшу перспективу її досліджень вбачаємо в аналізі психологічних механізмів і способів покращення міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю та гармонізації взаємодії партнерів у танцювальній парі.

ВИСНОВКИ

У зв'язку зі зміною ціннісно-цільових пріоритетів сучасної освіти проблема гармонізації взаємодії суб'єктів освітнього процесу, і в тому числі у танцювальному колективі, набула особливого значення як у напрямку створення умов розвитку й саморозвитку особистості, так і в напрямку підвищення ефективності навчання й виховання підростаючого покоління.

Аналіз психолого-педагогічних наукових досліджень стосовно міжособистісних стосунків став теоретичним підґрунтям для створення методики, спрямованої на формування міжособистісних стосунків у танцювальному колективі.

У дослідженні визначено, що міжособистісні стосунки – це взаємозв'язки між людьми, що суб'єктивно переживаються та об'єктивно проявляються в характері й способах взаємного впливу людей один на одного в процесі спільної діяльності й спілкування; система установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів й ін., через які люди сприймають і оцінюють один одного.

У міжособистісних стосунках виявляється низка чинників, які є наслідком процесу групової інтеграції, тобто процесу наростання змістовного зв'язку й орієнтованості спільності людей. Людина як особистість формується в групі, вона є безпосереднім і опосередкованим виразником внутрішньогрупових стосунків. Значущість групи для особистості насамперед полягає в тому, що група – це певна система діяльності, яка задана її місцем у системі суспільного розподілу праці. Група сама виступає суб'єктом певного виду діяльності й через неї включена у всю систему суспільних відносин. У зв'язку із цим група виступає як найбільш повне відбиття корінних особливостей соціального устрою, у межах якого вона утворена й функціонує. Колектив є одним з різновидів групи.

Колектив є ланкою, що з'єднує особистість із суспільством. Виховання особистості в колективі є втіленням закономірностей розвитку суспільства,

адже в колективних взаєминах створюються умови для її соціально-психічного розвитку. Відокремившись від колективу, людина опиняється в соціально-психологічному вакуумі, що значно ускладнює її розвиток. Колектив як людська спільнота, що утворює систему колективістських стосунків, є основним чинником формування громадської сутності особистості, розвитку її індивідуальності.

Колектив у сучасному суспільстві допомагає вирішувати проблеми соціалізації підростаючого покоління. У колективі виробляється вміння домовлятися, вставати в позицію іншої людини, знаходити компроміс, уміти бути й лідером, і веденим, мати організаторські якості й самоорганізовуватися.

Особливу увагу ми звернули на проблему формування міжособистісних стосунків у колективі бально-спортивного танцю.

Заняття спортивними бальними танцями сприятливо впливають на становлення особистості дитини, її адаптацію, соціалізацію, самореалізацію, за допомогою них гармонізується фізичний і духовний розвиток, складаються поведінкові основи міжособистісної взаємодії, формується система стосунків дитини зі світом.

Слід зазначити, що саме в бально-спортивних клубах, студіях, школах при реалізації педагогічного потенціалу спортивних бальних танців педагогами-тренерами створюються сприятливі умови й надається спектр можливостей для гармонізації фізичного й духовного розвитку дитини, куди вони приходять в основному за власним бажанням. У колективах бально-спортивного танцю надаються можливості для реалізації особистісного потенціалу дитини й досягнення високих спортивних результатів, які заохочуються танцювальним співтовариством, проявляється самостійність і творча активність у досягненні суспільних цілей. Це пов'язано із затвердженням особистої позиції кожної дитини, яку педагог-тренер оцінює в спільній діяльності, відзначаючи артистичність, музичність, пластичність, надає довіру й підтримку. Саме в спільній діяльності швидше й продуктивніше освоюються знання, вміння й навички, збагачується особистісний досвід

танцювальної пари, діти виходять за межі своїх операціональних здібностей, переймаючи найкраще від педагога-тренера, своїх однолітків і провідних спортсменів.

Крім того, колектив бально-спортивного танцю має більше можливостей педагогічно вигідно використовувати прагнення починаючих танцюристів до самоствердження, прилучати їх до напруженої творчої праці, створювати умови для гармонічного розвитку кожної танцювальної пари.

Спортивні бальні танці, як показало дослідження, мають великий педагогічний потенціал, є одним із засобів гармонійного розвитку особистості дитини, тому що в їхній основі лежить непереборне прагнення людини до ритмічного руху, потреба виразити свої емоції засобами пластики, гармонійно пов'язуючи рух і музику.

В процесі дослідно-експериментальної роботи нами було встановлено наявні проблеми дитячого танцювального колективу: у дітей виникають проблеми у взаємодії один з одним; в танцювальному колективі наявний низький рівень згуртованості, невміння конструктивно вирішувати спірні питання, адекватно реагувати на успіхи та невдачі під час змагань. Данні, отримані на констатувальному етапі експерименту за допомогою низки діагностичних методик (метод соціометрії, бесіда, спостереження, методика міжособистісних стосунків школяра Рене Жиля (адаптована для нашого дослідження), методика оцінки психологічної атмосфери в колективі А. Фідлера), показали необхідність розробки програми, спрямованої на розвиток міжособистісних стосунків та підвищення рівня згуртованості колективу бально-спортивного танцю.

Відповідно до мети, завдань й етапів роботи нами було розроблено план виховної роботи з формування міжособистісних стосунків і згуртованості колективу бально-спортивного танцю, який включає:

- 1) бесіди тренера з усім колективом;
- 2) індивідуальні бесіди тренера з вихованцями;
- 3) практичні тренінгові заняття, розроблені з урахуванням специфіки

групи, її проблем й вікових особливостей учасників;

4) організація колективних заходів;

5) залучення до виховної роботи батьків.

б) знайомство із правилами взаємостосунків в тренувальному процесі, у ході яких танцюристи усвідомлюють, чи відповідає їхня поведінка запропонованим положенням, відбувається усвідомлення своєї поведінки й прийняття запропонованих положень.

Таким чином, ефективність формування міжособистісних стосунків в колективі бально-спортивного танцю забезпечується:

- активізацією комунікативної діяльності як у ході тренувального процесу, так і в неформальному спілкуванні; орієнтація на суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини в педагогічному спілкуванні, які сприяють розкриттю творчих можливостей комунікаторів;

- врахуванням індивідуальних особливостей (фізичних й музично-ритмічних здібностей, акцентуацій характеру й мотивації) кожного вихованця;

- спеціально організованою діяльністю, у якій прояв дружніх почуттів та інших міжособистісних стосунків (довіра, толерантність, повага до партнерів, висока вимогливість до себе й інших) є ціннісними в даному колективі;

- включенням вихованців колективу бально-спортивного танцю у тренінгову програму, спрямовану на формування культури міжособистісних стосунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабяк О. О. Психологічні особливості міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.08 / Нац. академія пед. наук України. Київ, 2016. 215 с.
2. Базалійська Н. П., Гук А. В. Формування сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі підприємства. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2016. Т. 21. Вип. 2. С. 56-60.
3. Баркова Д. Ю., Нудель В. О. Особливості прояву емоційної сфери особистості у формуванні міжособистісних стосунків у юнацькому віці. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2013. Вип. 19. С. 32-29.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
5. Білецька О. Теоретичні аспекти вивчення міжособистісних стосунків у юнацькому віці. *Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць РДГУ*. 2022. Випуск 18. С. 41-47.
6. Бойко О. С. Сутність взаємодії партнерів у спортивних бальних танцях. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 3. С. 202-205.
7. Бондаренко З. П., Шляхова А. В. Вплив стосунків у колективі на особистісний розвиток молодших школярів. *Молодий вчений*. 2020. № 8.1 (84.1). С. 11-15.
8. Бродовська А. В., Котлова Л. О. Особливості міжособистісних взаємовідносин молодших школярів у шкільному колективі. *Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у XXI столітті: збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (17-18 березня 2017 р., м. Одеса)*. Одеса: Вид-во ГО «Південна фундація

- педагогіки», 2017. 104 с.
9. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посібник. Львів : «Норма», 2005. 356 с.
 10. Винкельхаус М. Танцюем по максимуму : посobie по спортивному танцю для практикуючих танцоров / пер. с англ. Київ : Основа-Принт, 2011. 336 с.
 11. Вінс В., Белякова С. Психологічні аспекти формування соціально-психологічного клімату в спортивній дитячій групі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. Випуск 15 (60). Серія 12. Психологічні науки. С. 5-13.
 12. Волкова Н. П. Педагогіка : навчальний посібник. 4-те видання, стереотипне. Київ : Академвидав, 2012. 616 с.
 13. Волчукова В. М., Бугаєць Н. А., Ліманська О. В., Тіщенко О. М. Методика роботи з хореографічним колективом : Основи курсу. Навчально-методичний посібник. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. 326 с.
 14. Галузьяк В. М., Холковська І. Л. Педагогічна діагностика : Курс лекцій. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. 155 с.
 15. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
 16. Горностай П. П., Титаренко Т. М. Психологія особистості : словник-довідник. Київ: Рута, 2001. 320 с.
 17. Енциклопедія освіти / відповід. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
 18. Жмайло І. Міжособистісні взаємини як соціально-психологічна проблема. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 146-156.
 19. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Освіта України, КНТ, 2008. 528 с.
 20. Історія педагогіки : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. В. Білецька, В. М. Білик, Н. О. Борисенко [та ін.] ; за заг. ред. Г. В. Троцько. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2008. 545 с.

21. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1997. 304 с.
22. Коваленко А. Б., Корнєв М. Н. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Геопринт, 2006. 400 с.
23. Коваль В. Ю. Особливості міжособистісних відносин у студентському колективі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Херсон, 2009. № 1. С. 82-85.
24. Ковальчук З. Я. Функціонально-рольові та статусні характеристики учасників педагогічної взаємодії як детермінанти формування механізмів міжособистісних стосунків. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2013. Вип. 19. С. 147-155.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2013_19_23
25. Купрієнко С. А. Словник соціології (літери А–Я). URL: <https://kuprienko.info/kupriyenko-s-a-slovník-sotsiologiyi-literi-a-ya/>
26. Курчатова А. Вплив міжособистісних стосунків дітей старшого дошкільного віку на персональну поведінку. *Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка*. Вип 28, том 2. 2020. С. 214-218.
27. Лепихова Л. А. Міжособистісні стосунки. *Психологія особистості: Словник-довідник* / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. С. 71-72.
28. Макаренко А. С. О воспитании. *Избранные произведения : в 3 т.* / редкол.: Н. Д. Ярмаченко и др. ; сост., авт. вступ. ст., примеч. и коммент. Н. Д. Ярмаченко. Киев : Радянська школа, 1983–1984. Т. 3 : Общие проблемы педагогики. 1984. 575 с.
29. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ : Радянська школа, 1990. 366 с.
30. Максименко С. Д. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. С. 66-76.
31. Малкова Т. М. Соціальна психологія : навч. посібник. Київ: Крок, 2016. 132 с.

32. Марінушкіна О. Є. Настільна книга шкільного психолога. Харків : Ранок, 2010. 288 с.
33. Мартиненко О. Методика роботи з хореографічним колективом: теорія і практика : підручник для здобувачів першого рівня вищої освіти спеціальностей 024 Хореографія, 014 Середня освіта (Хореографія). Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2020. 390 с.
34. Матус В. В. Роль колективу у формуванні особистості учня. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. 2012. Вип. 62. С. 157-161.
35. Матюша І. К. Особистість і колектив як цілісна гармонійна система. Київ : Либідь, 2007. 216 с.
36. Маценко Л. М. Теорія і методика виховання : навчальний посібник. Вид. 3-тє, доп., перероб. Київ : ЦП «Компринт», 2019. 319 с.
37. Мельничук С. Г. Педагогіка : теорія виховання : навчальний посібник. Київ : Слово, 2012. 286 с.
38. Мирончук Н. М. Технології формування у старших підлітків культури міжособистісних взаємин. *Вісник Житомирського державного університету*. 2008. Випуск 40. Педагогічні науки. С. 125-128.
39. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
40. Нестерчук Н. Є., Гриценюк Р. А. Психологічні аспекти формування особистості спортсменів-танцюристів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Випуск 2 (108). С. 115-122.
41. Новий словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконт, 2001. 614 с.
42. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений. Киев : Лыбидь, 1990. 191 с.
43. Одорожа С. М., Тютюнник В. К. Соціально-психологічні особливості відносин спортивної групи. *Соціально-психологічний та філософський підхід до проблем сучасного суспільства*: матеріали наук. конф., 8 лютого-

- 1 березня 2016 р., м. Сєверодонецьк. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. С. 112-113.
44. Олійник Н. А., Войтенко С. М. Психологічні особливості спортивної діяльності: монографія. Вінниця : ВНАУ, 2020. 240 с.
45. Оніщук Л. М. Особливості вивчення та формування позитивного психологічного клімату спортивної команди. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2022. № 3 (351). С. 155–166.
46. Оптимізація групової взаємодії в малих групах : посібник / за наук. ред. П. П. Горностая; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 126 с.
47. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник : у 2 кн. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна психологія. Київ : Либідь, 2006. 560 с
48. Осадців Т. П. Спортивні танці : навч. посіб. Львів : ЗУКЦ, 2001. 340 с.
49. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
50. Пальчевський С. С. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2007. 576 с.;
51. Пантік В. В., Митчик О. П., Жигун К. Ф. Психологічний клімат спортивної команди. Сумісність членів спортивної команди. *Молодіжний науковий вісник: Фізичне виховання і спорт*: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки; [уклад. А. В. Цьось, В. П. Романюк]. Луцьк, 2010. С.103-107.
52. Петришен О. Поняття «колектив» у спадщині О. Залужного. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2012. № 43(1). С. 234-239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_43%281%29__36
53. Петришен О. Г. О. Залужний про виховний потенціал дитячого колективу.

Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки : науковий журнал. 2009. № 5. С .191-193.

54. Петришен О. Г. О. Залужний про сутність колективного виховання. *Науковий вісник Донбасу*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_40
55. Пінська О. Л. Міжособистісні відносини як психологічний чинник педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу у вищій школі. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2017. № 2 (14). С. 95-100.
56. Повалій Т. Л. Методи згуртування дитячого хореографічного колективу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2010. № 7 (9). С. 385-392.
57. Пономарьова Г. Ф., Толмачова І. М. Педагогіка : словник термінів і понять. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2017. 148 с.
58. Практична педагогіка виховання : посібник з теорії та методики виховання / за ред. М. Ю. Красовицький; упоряд. Г. І. Іванюк. Київ, Івано-Франківськ : Плай, 2000. 218 с.
59. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 655 с.
60. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2003. 560 с.
61. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Вид-во Олександра Гаркуші, 2012. 616 с.
62. Пушкар З. М., Войтович Г. М. Соціально-психологічний клімат в колективі та чинники, що впливають на його формування *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2013. Вип. 18. С. 133-143.
63. Руденко Л. А. Міжособистісні стосунки як чинник соціального становлення особистості. *Наукові записки УКУ*. 2014. Ч. 4 : Педагогіка.

Психологія. Вип. 1. С. 198-199.

64. Сайтарлі І. А. Культура міжособистісних стосунків : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2007. 240 с.
65. Саппа Г.-М. М., Саппа М. М. Спортивна команда: психологічний аспект командоутворення. *Особистість, суспільство, закон* : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (м. Харків, 24 квіт. 2020 р.). Харків, 2020. С. 160-163.
66. Сараєва О. Психолого-педагогічні засади дитячого колективу в науковій спадщині О. Залужного. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В.І.Сипченка. Вип. LXX. Ч.ІІ. Слов'янськ: ДДПУ, 2014. С. 98-105.
67. Сверлюк Л. І. Формування гуманних взаємин у дитячих хорових колективах: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2006. 20 с.
68. Сигал Н. С. Александров Ю. В., Хоменко Е. В. Психологическая совместимость как фактор эффективности совместной деятельности в спортивных танцах. *Физическое воспитание студентов творческих специальностей* : сб. науч. труд. Харків, 2009. № 1. С. 155–168. URL: <https://www.sportedu.org.ua/html/journal/2009-01/09snsasd.pdf>
69. Ситнік С. В. Психологія міжособистісної взаємодії : монографія. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2020. 350 с.
70. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Том 9, 1978. 740 с.
71. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Волянчук, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
72. Соціологія : словник термінів і понять / упорядники : Біленький Є. А., Дебой В. М., Козловець М. А., Котвицький А. А., Саух І. В., Федоренко В. О., Цибульський В. О., Жаловага В. О. / за заг. ред. Біленького Є. А. і Козловця М. А. Київ : Кондор, 2006. 372 с.

73. Соціологія : терміни, поняття, персоналії : навчальний словник-довідник / за заг. ред. В. М. Пічі. Київ : Каравела; Львів: Новий світ-2000, 2002. 480 с.
74. Спесивих О., Латишев С. Детермінанти, що впливають на успішність змагальної діяльності висококваліфікованих пар у спортивних танцях. *Молода спортивна наука України*. 2015. Т. 1. С. 224-229. URL: https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/2954/1/Спесивих_38.pdf
75. Степанов М. М. Психологічна енциклопедія. Київ : Академія, 2006. 424 с.
76. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. *Вибрані твори* : в 5 т. / редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 403-637.
77. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа. *Вибрані твори* : в 5 т. / редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 4. 390 с.
78. Теплинська В. В. Дефініційний аналіз поняття «міжособистісні стосунки». *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2016. № 6 (303). С. 57-63.
79. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с.
80. Холодницька А. В. Оптимізація соціально-психологічного клімату в колективі в сучасних умовах. *Регулювання соціально-трудових відносин: сучасний стан та перспективи розвитку* : колективна монографія / під заг. ред. І. І. Кичко. Ніжин : ФОП Лук'яненко В. В. ТПК «Орхідея», 2017. С. 94-105. URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/16453>
81. Чорній М. М. Формування міжособистісних взаємин в учнівському колективі підлітків як умова створення психологічно безпечного освітнього середовища. *Молодий вчений*. 2018. № 2 (54). С. 650-653.
82. Шапар В. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків: Прапор, 2009. 669 с.
83. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості : навчальний посібник.

Харків: Контраст, 2019. 116 с.

84. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т.3: К–М. 2001. 792 с.
85. Bläsing B, Puttke M, Schack T. The neurocognition of dance: Mind, movement and motor skills. New York : Routledge, 2018. 320 p.
86. Bria S., Bianco M., Galvani C. Physiological characteristics of elite sport-dancers. *J. Sports Med Phys Fitness*. 2011. № 51(2). P. 194–203.

ДОДАТКИ

Додаток А

Модифікація методики Рене Жіля

Рисунок А.1. – Діагностичний рисунок 1.

Рисунок А.2. – Діагностичний рисунок 2.

Рисунок А.3. – Діагностичний рисунок 3.